

Srednjovjekovni montaneji

Dr. Mladen ANČIĆ

Zavod za povijesne znanosti HAZU u Zadru,
HR-23000 Zadar, Obala kneza Trpimira 8

Autor razmatra oblik dokumenta poznat u hrvatskim srednjovjekovnim vrelima pod nazivom "montanej" i ukazuje na temeljne značajke te vrsti dokumenata kao privatne dokumentacije namijenjene administraciji crkvenih institucija ili vlasnika crkava, odnosno samostana. Iz takve naravi dokumentacije izviru i formalne značajke dvije vrsti montaneja: onih velikih crkvenih institucija (biskupije, kaptoli) koji imaju oblik običnih popisa, i onih vlasnika crkava ili samostana, koji imaju oblik nepotpune isprave. Temeljem ovakvih razglabanja, autor kao montaneje prepoznaje rukopis Jura sancti Petri de Gumai (poznatiji kao Supetarski kartular), dokument o utemeljenju i posjedima crkve Sv. Mihovila (de Arena ili de Sabulo) u Solinu te dva dokumenta koji se odnose na crkvicu Sv. Ivana na Braču.

Zaključujući raspravu što se nedavno vodila o dvije nove sinteze hrvatske ranosrednjovjekovne povijesti, Lujo Margetić je posve ispravno upozorio na jedan od najkrupnijih problema koji stoje pred ovdašnjom medievistikom a na koji se autori te dvije sinteze nisu osvrnuli.¹ Riječ je, dakako, o problemu odnosa spram sačuvanih vrela, ponajprije onih diplomatskih, koje je svojodobno, nakon raščlambe i usporedbe sa suvremenim europskim diplomatskim materijalom, Nada Klaić odreda proglasila krivotvorinama.² Ukratko, veli Margetić, "bez daljnje, nove vrlo precizne kritičke analize tekstova svodio bi se rad naše historiografije (o ranom srednjem vijeku - op. M.A.) na daljnje inteligentno i logično razmišljanje o materijalu - a to nakon N. Klaić naprosto više ne ide". Raščlanjajući prije toga nemali (a vrlo često i opravdani) otpor koji se u hrvatskoj historiografiji javljao spram rada i rezultata do kojih je došla N. Klaić, L. Margetić, međutim, u istu ravan svrstava dvije posve različite stvari - s jedne strane napore kojima se, kako on to formulira, "nastoji spasiti autentičnost neke isprave ili nekog podatka", i s druge strane "udoban način pisanja povijesti koji se dobrim dijelom sastoji u razmišljanju nad tekstovima". Ovdje svakako nije moguće izbjeći jednu metodološku, ili možda tek "stilsku" pripomenu - unatoč silnom rasponu metodoloških polaznih pozicija s kojih se tijekom tri posljednja desetljeća vodila rasprava s N. Klaić i o rezultatima njezina rada, autor ovih redaka u svim tim raspravama nije mogao osjetiti da netko "nastoji spasiti autentičnost neke isprave". Mnogi su, međutim, uspijevali obraniti svoje stavove o autentičnosti pojedinih dokumenata,³ što se, dakako, ne može jednačiti s pomalo podrugljivom formulacijom o "spašavanju autentičnosti". S druge

¹ L. MARGETIĆ, I. Goldstein, Hrvatski rani srednji vijek, *Historijski zbornik*, 48/1995., 230.

² N. KLAJĆ, Diplomatička analiza isprava iz doba hrvatske narodne dinastije, *Historijski zbornik* 18/1965., (I. dio), 19/1966., (II dio); ISTA, Problem najstarije dalmatinske privatne isprave, *Zbornik radova Vizantološkog instituta*, 13/1971.

³ Pregled važnije literature uz svaku pojedinačnu ispravu može se naći u J. STIPIŠIĆ - M. ŠAMŠALOVIĆ, *Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, I, Zagreb, 1967.

strane, međutim, "udobni način pisanja povijesti" možda je najznakovitiji za autora djela koje je L. Margetiću poslužilo kao izravni povod za spomenuti tekst,⁴ iako on u potpunosti prihvaća rezultate i stavove N. Klaić.

No, namjera ovoga teksta nije doista pretresanje ovakvih "stilskih problema". Ovakav je uvod zapravo trebao poslužiti kako bi se prišlo stvarnom meritumu problema koji je svojom dobro usmjerenom primjedbom otvorio Lujko Margetić. Pri tomu, međutim, valja krenuti od početka i zapitati se što je doista cilj bilo koje diplomatske raščlambe, pa tako i one koja se bavi dokumentima za ranosrednjovjekovnu hrvatsku povijest. Je li kao cilj takve rasprave opravdano postaviti pitanje o autentičnosti dokumenata, kako je to svojedobno uradila N. Klaić,⁵ ili zapravo diplomatska raščlamba i diplomatika uopće imaju neki drugi i drukčiji cilj. Pitanje je moguće postaviti i na drukčiji način, pa se zapitati je li cilj utvrditi što dokumenti jesu, ili se može u takav posao krenuti s namjerom dokazivanja negativne postavke, odnosno onoga što dokumenti nisu (primjerice, u ovom konkretnom slučaju, dokazivati kako sačuvani dokumenti *nisu autentični*). Od načina na koji se formulira istraživačko pitanje, dakako, ovisi i način na koji će se samo istraživanje kretati prema svome cilju, ali i isto tako i dobiveni rezultati.

Smireni odgovor na gore postavljenu dvojbu, a koji bi trebao ostati u istoj brazdi koju je još u 17. stoljeću zacrtao otac moderne diplomatike Jean Mabillon, glasio bi: diplomatika je "umijeće kojim se pisani spomenici bilo kojega vremena i vrsti prisposobljuju za suvremenu komunikaciju u punom smislu".⁶ Vrlo slično diplomatiku u svom priručniku o pomoćnim povijesnim znanostima definira i danas najpoznatiji hrvatski paleograf i diplomatikar Jakov Stipišić, koji veli: "Diplomatika proučava dokument u njegovoj cjelini radi toga da bi utvrđenu istinu stavila na raspolaganje povjesničaru", iz čega onda proizlazi kako je ona "pomoćna povijesna znanost koja proučava isprave (diplome) vlastitom kritičkom metodom da utvrdi njihovu vrijednost kao povijesnog svjedočanstva".⁷ Složiti se, pak, s ovakvim uobičajenim definicijama praktično znači opredijeliti se za drugu od gore iznesenih mogućnosti, to jest onu koja kao cilj diplomatske raščlambe postavlja zadatak utvrditi *što* određeni dokument ili cijela skupina dokumenata *jest*. Postavi li se, dakle, cilj tako, u raspravu se ne može ući preko razmatranja klasifikacije isprava po kriteriju "javne ili privatne", kako je to učinila N. Klaić,⁸ to prije što su dokumenti za najranije razdoblje hrvatske povijesti, ono do 1102., krajnje heterogeni po svojoj naravi i postanku. Na takav bi se način eventualno moglo pristupiti raščlambi samo jedne vrste dokumenata, primjerice vladarskim ispravama, ali bi to onda ipak zahtijevalo posve drugi pristup. Valjalo bi, prije svega, harem okvirno rasvijetliti razvojni put vladarske vlasti u Hrvatskoj od početka 9. stoljeća do 1102., pa tek s takvim saznanjima upuštati se u detaljnu raščlambu vladarske isprave kao jednoga od medija preko kojih se ta vlast materijalizirala i iskazivala. Tako postavljeni postupak ukazuje, međutim, na važnost jedne činjenice na koju se u specijalističkim raspravama prečesto zaboravlja, a to je da je diplomatika ipak *pomoćna povijesna disciplina*, odnosno diplomatika

⁴ Riječ je o delu I. GOLDSTEINA, *Hrvatski rani srednji vijek*, Zagreb, 1995.

⁵ N. KLAIĆ, *Diplomatička analiza...*, (I dio), 141.

⁶ L. E. BOYLE, *Diplomatics*, u: *Medieval Studies* (ur. James M. POWELL), Syracuse University Press 1992., 91.

⁷ J. STIPIŠIĆ, *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi*, Zagreb, 1982., 141.

⁸ N. KLAIĆ, *nav. dj.*, (I dio), 159. i d.

nije i ne može biti sama sebi cilj. Ona sama uvelike ovisi o povijesnim saznanjima, mada istodobno na njih može i bitno utjecati.

Sve to, nažalost, N. Klaić u svome radu nije uzimala u obzir. Da jest ne bi se dogodilo da joj se, makar i "na prvi pogled", učini "neobična činjenica da su primaoci javnih i privatnih isprava do dolaska Arpadovića gotovo isključivo crkvene ustanove".⁹ Riječ je ovdje, dakako, tek o *sačuvanim ispravama*, odnosno onima koje su, u ovom ili onom obliku, danas poznate. S ovakvim pojašnjenjem, a u zemlji koja je na granici dvaju svjetova, Zapada i Istoka, stoljećima trpjela razaranja, u kojoj je do kraja 16. stoljeća gotovo posve uništena autohtona srednjovjekovna civilizacija, a u tom okviru i domaće plemstvo dobrim dijelom uništeno i raseljeno, i u kojoj su samo crkvene institucije (uglavnom one po primorskim gradovima) uspjele očuvati stvarni fizički kontinuitet iz razdoblja ranoga srednjeg vijeka, samo bi neupućen čovjek mogao smatrati "neobičnom" spomenutu pojavu. Glede, pak, autoričina inzistiranja na kategorizaciji isprava na "javne" i "privatne" valjalo bi se zapitati je li hrvatski "knez"/*dux* 9. stoljeća doista "samostalni vladar" koji bi mogao izdavati "javne isprave" po obrascu carskih i kraljevskih dokumenata? Kada se ustanovi da je taj "knez" veći dio 9. stoljeća, dakle upravo u ono vrijeme kada se ustanovljuju mehanizmi njegove vlasti a time svakako i obrazac po kojem će se sastavljati vladarske isprave, u jednoj dimenziji tek *vazal* (u konkretnom slučaju *pogranični vojni zapovjednik*) karolinškoga cara, a u drugoj poglavar jedne gentilne vladavine,¹⁰ onda i oblik "javne" isprave kakav je zabilježen u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj, ma kako on bio "neobičan", postaje razumljivijim. Konačno i izvan svih ovih povijesnih razglabanja, utvrdi li se u jednom trenutku kako netko smatra da "pozivanje na najstarije izvore pobuđuje sumnju u ispravnost tobože nađenih i prepisanih dokumenata", odnosno da je ta "sumnja nužna polazna pozicija kojom kritičar teksta vrši analizu",¹¹ onda više nije riječ o problemima metodološke naravi *samo* jedne pomoćne povijesne znanstvene discipline. Odgovoriti, pak, na pitanje u kakvu je društvenom kontekstu bilo normalno *sumnjati u sve* dok se ne dokaže suprotno, daleko nadilazi cilj i okvir rasprave posvećene jednom od oblika u kojima se pojavljuju pisana svjedočanstva srednjovjekovnog života. Zapravo, već su ove načelne, uz cijeli niz sličnih ali i preciznijih zamjerki koje bi se mogle staviti načinu na koji autorica pristupa poslu kojega je poduzela (a i o takvima će još biti riječi dalje), dovoljan razlog da se ovdje konačno "diplomatička analiza" N. Klaić ostavi po strani i okrene stvarnom izvornom materijalu. Za ovu prigodu odabrao sam jednu pomalo neobičnu vrst dokumenta, koji se u svome najstarijem poznatom obliku tek načelno i u vrlo širokom smislu može svrstati u kategoriju "isprava". Riječ je, kako se vidi iz samoga naslova, o "montanejima".

Pojam "montanej" (*montaneum, montanum*) može se ne tako često sresti u našim srednjovjekovnim ispravama, pa čak i u onim znatno kasnijima, no unatoč tomu semantika toga pojma nije previše interesirala naše povjesničare. Oni su se, uglavnom

⁹ Isto, 162.

¹⁰ O hrvatskim kneževima 9. stoljeća usp. M. ANČIĆ, From Carolingian Official to Croatian Ruler - The Croats and the Carolingian Empire in the First Half of the Ninth Century, *Hortus artium medievalium* 3/1997., (neznatno prošireni i dopunjeni hrvatski tekst pod naslovom "Od karolinškoga dužnosnika do hrvatskoga vladara. Hrvati i karolinško carstvo u prvoj polovici IX. stoljeća" primljen je za tisak u časopisu *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 40/1998.,). Za položaj carskih "vazala" kao vojničkih zapovjednika usp. R. MCKITTERICK, *The Frankish Kingdoms Under the Carolingians 751-987*, Longman, 1993., 66 i d.

¹¹ N. KLAJĆ, Problem najstarije ..., 68.

prešutno, složili oko toga da je "montanej" sinonim pojma "kartular", odnosno da se uopće ovim pojmovima označuje široki krug različitih formi "registara" i "kopijalnih knjiga" što su do 13. stoljeća nastajali po crkvenim institucijama - biskupijama, samostanima ili pojedinim crkvama.¹² Takvo je tumačenje ušlo i u *Rječnik srednjovjekovnog latinizeta*, koji riječ *montaneum* prevodi kao "knjiga prijepisa isprava samostana ili crkve", čime su se autori praktično složili s davno iskazanim stavom Ivana Tkalčića koji je čak i čuveni zbornik isprava zagrebačke crkve, izvorno naslovljen *Priiilegia super libertatibus, iuribus et donacionalibus ecclesie Zagrabienensis*, također nazvao montanejem, pošavši i korak dalje od toga kada je istim nazivom označio i Statut zagrebačkoga kaptola iz 14. stoljeća¹³

No, slučajevi u kojima se *montaneum* javlja u vrelima ipak daju naslutiti kako je izraz imao relativno usko i dosta precizno značenje za suvremenike. Iz tih je slučajeva, prije svega, posve jasno kako montaneji na sudbenim instancijama nisu imali snagu dokaznoga sredstva ako nisu bili potvrđeni prisegom svjedoka i u ono doba kada je već notarska isprava postala punopravno dokazno sredstvo.¹⁴ Tako se Stana, opatica splitskoga samostana Sv. Benedikta, u jednoj parbi pred splitskim sudom 1286. pozvala upravo na navode iz samostanskoga montaneja, no protivna je strana ustvrdila kako "rečeni montanej nema nikakve vrijednosti, niti je pak montanej, stoga što nije načinjen rukom javnoga bilježnika, na način na koji su (načinjeni) montaneji drugih samostana".¹⁵ Takav je izričaj ipak bio prejak za splitske suce, koji su očigledno znali kako izgledaju drugi takvi dokumenti, te se nikako nisu mogli odlučiti glede vrijednosti montaneja samostana Sv. Benedikta kao dokaznoga sredstva. Rezultat je bio taj da je Stanin oponent u ovoj parbi, upravo poradi neodlučnosti sudaca koji nisu mogli donijeti konačne presude (*dictus Peruoslaus sententiam non expectans per nos ferendam*), odlučio prepustiti ishod spora prisezi opatice i njezinih redovnica. Drugi slučaj uporabe montaneja na jednoj sudbenoj instanci također je povezan uz Split, ali je za oko 35 godina stariji. Jedna od zainteresiranih strana u ovoj parbi opet je bila crkvena institucija, ovaj puta sam splitski nadbiskup. I on se odlučio pred sucima svoje pravo dokazivati montanejom ali je dometnuo kako će njegove navode potvrditi i zaprisegnuti svjedoci. Nakon toga su suci saslušali čitanje spomenutoga montaneja pa potom i izjave svjedoka,¹⁶ što je na kraju bilo dostatno kako bi se donijela odluka u nadbiskupovu korist.

Važno je u ovome drugom primjeru uočiti da su nadbiskupovi svjedoci svojim izjavama koroborirali njegove, a ne navode montaneja, iz čega jasno proizlazi kako je ova vrst dokumenta imala tek ulogu pomoćnoga dokaznog sredstva. Da je tomu doista bilo tako postaje posve jasno uzme li se u obzir kako je 1398., "prigodom uređivanja mnogih spornih pitanja između splitske crkve i općine, bilo uz ostalo zaključeno, neka kaptol svoj *montaneum* autenticira, da bi mu se mogla dozvoliti upotreba na svjetovnom sudu".¹⁷ Zašto je kaptolski montanej trebalo autenticirati može se zorno vidjeti ako se okrene nekoliko stranica istoga Ostojićeva djela iz kojega potječe upravo citirana rečenica, gdje je

¹² Najopširnije, uz navođenje ranijih mišljenja i stavova Tkalčića, Račkoga, Šišića itd., o tomu razglaba Viktor Novak u: V. NOVAK - Petar SKOK, *Supetarski kartular*, Zagreb, 1952., 146 i d.

¹³ *Lexicon latinizetis medii aevi Iugoslaviae* (Sv. IV), *Zagrabiae MCM-LXXIV*, 743. I. TKALČIĆ, *Povjestni spomenici zagrebačke biskupije I*, Zagreb, 1873., IV, VII-VIII.

¹⁴ Usp. posve jasni i nesporni zaključak N. KLAIĆ, *Problem najstarije ...*, 67, kako sve do sredine 13. stoljeća "notarska isprava ... ne vrijedi na sudu kao dokazno sredstvo već daje prednost onoj stranci koja je posjeduje".

¹⁵ T. SMIČIKLAS, *Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije* 6, Zagreb, 1908., 563: *dictum montanum nullius esse ualoris neque fore montanum, quoniam manu publica notarii factum non est, nec eciam secundum modum montanorum de aliis monasteriis*.

¹⁶ *Diplomatički zbornik* 4/1906., 453: ... *per montanum et testes legitimos probare uolebat. Nos uero montanum nobis legi fecimus et testes ... recepimus, qui testificati sunt, sicut ipse archiepiscopus dicebat*. Dokumente o uporabi "montaneja" na splitskome sudu citira i V. NOVAK - P. SKOK, nav. dj., 149-150 (bilj. 11), dajući nešto drukčiju interpretaciju navoda.

¹⁷ Navod iz sačuvane ali neobjavljene isprave prenosi I. OSTOJIC, *Metropolitanski kaptol u Splitu*, Zagreb, 1975., 45.

taj kaptolski montanej i objavljen prema prijepisu načinjenom u 16. stoljeću.¹⁸ Tu će se, zapravo, otkriti kako je kaptolski montanej bio obični *popis* posjeda bez ikakvih detalja osim navoda, za većinu posjeda, tko ih je darivao. Da su montaneji prije svega bili upravo to, *popisi posjeda*, potvrđuje i forma još jednog istovrsnog dokumenta nastalog na samome početku 15. stoljeća, u kojemu su bili popisani posjedi crkve Sv. Izidora u blizini Splita. Početak toga dokumenta izgleda ovako:

*Incipit Montaneum sancti Isidori
In primis habet vnam teram vnius ureteni uel circha
in eodem ecclesiam (sic!) dicti sancti Isidori super
uiam publicam ab horinete tera heredum Rogarich ab
occi-dente tera sancti Martini de Riuo a meridie tera sanc-
ti Jacobi ab aquilone uia publica.
Item alliam teram in eodem XVIII vretenorum uel circha
prope uiam publicam ab oriente et prope teram Marga-
rite Charmnich ab occidente ...*¹⁹

¹⁸ I. OSTOJIC, nav. dj., 41-42. Tu, međutim, autor dokument naziva "kaptolskim kartularom".

¹⁹ Kaptolski arhiv Split, svezak 19, fol. 4'.

²⁰ I. OSTOJIC, nav. d., 182.

²¹ To jasno proizlazi iz navoda u I. OSTOJIC, nav. dj., 254-256.

²² Početak toga dokumenta, u prijepisu iz 18. stoljeća i transkripciji objavljenoj u M. HORVAT, Oporuka splitskog priora Petra, *Rad JAZU* 283/1951., 122, izgleda ovako: *Montaneum S. Ioanis de Fonte.*

Et primum habet unam terram aratoriam
...

Item habet aliam terram ...

Item habet aliam terram ...

²³ Bilježnički prijepisi ovih dvaju montaneja iz 1338. objavljeni su u: *Diplomatički zbornik* 10/1912., 394-396. Prvi od njih počinje: *Territorium sancti Domnii guod habet in campo Spalatensi* ..., a drugi: *De terris sancte Marie de Sa: Hoc est territorium sancte Marie de Ottaz* ... Da je u drugom montaneju *titulus* crkve u izvorniku imao samo skraćenicu "Sa" koju treba razriješiti sa "Salona", a ne riječ "Spalato", kako je to kod Smičiklase, upozorio je L. KATIĆ, *Rasprave i članci iz brvatske povijesti* (= Gdje se nalazi krunidbena bazilika kralja Zvonimira, *Hrvatsko kolo* 23/1943.), Split, 1993., 161.

²⁴ M. BARADA, *Trogirski spomenici I/II, (Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium* 48), Zagreb, 1950., 148: *montanum et licteras de fundatoribus et hereditariis ipsarum ecclesiarum*. V. Novak (V. NOVAK - P. SKOK, nav. dj., 150, bilj. 11) krivo tumači ovaj navod kao dokaz kako "su kartulari mogli da budu doneseni na sud kao dokazno sredstvo". Ovdje, očito, nije riječ o *kartularu* a ni biskupov zahtjev nije dio sudbene procedure!

Isti, čak i nešto detaljniji sadržaj, točnije "opis svih posjeda arhidakonata uz naznaku površine, vrste kulture i kolonatskih odnosa", imao je montanej što ga je 1577. splitskome nadbiskupu Alojziju Michieliju prikazao tadašnji splitski arcidakon Frane Rosan.²⁰ Zapravo, te 1576./1577. svi su splitski kanonici sastavili popise dobara svojih prebendi, a svaki se od njih poimenično nazivao montanej.²¹ Dio jednoga od tih montaneja, onoga crkve Sv. Ivana u Sutivanu na Braču, čak je i objavljen te se iz njega jasno daje razabrati kako je po formi bio istovetan već navedenom montaneju crkve Sv. Izidora.²² Sukladno, dakle, takvu primarnom određenju montaneja kao rudimentarnoga oblika vođenja administracije pojedinih crkvenih posjeda, dobar dio takvih dokumenata uopće nije imao formu isprave. To se, pak, posve poklapa s već navedenim prigovorom što ga je na splitskome sudu, a glede montaneja samostana Sv. Benedikta, izrekla druga strana da, naime, predočeni montanej "nije načinjen rukom javnoga bilježnika". Svijest o točnosti ove formulacije ujedno objašnjava i oklijevanje splitskih sudaca da prihvate drugi dio istog prigovora, po kojemu su se ostali samostanski montaneji razlikovali od onoga Sv. Benedikta (iskustvo je, očigledno, govorilo kako u ovome smislu nije bilo velike razlike). Sve se to, konačno, jasno daje vidjeti i na primjeru dvaju vrlo starih montaneja splitske crkve, po formi vrlo sličnih onome već navedenom splitskoga kaptola, koje je 1338. dao po javnome bilježniku prepisati tadašnji splitski nadbiskup Dominik Lukarov,²³ a koji su imali formu vrlo sličnu onoj u kojoj se sačuvao ranije citirani montanej crkve Sv. Izidora.

No, montaneji ipak nisu bili *uvijek* i *samo* popisi posjeda. Da se u njihovu sadržaju moglo naći i nekih drugih informacija izravno posvjedočuje jedan zahtjev što ga je u svibnju 1276. župniku crkava Sv. Jurja pod Ostrogom i Sv. Ivana od Birnja postavio tadašnji trogirski biskup Kolumban. Biskup je, naime, od župnika tražio da dostavi "montanej i isprave o utemeljiteljima i nasljednicima onih crkava",²⁴ kako bi se temeljem tih dokumenata mogao uvjeriti pripada li stanoviti Dragonja Merco tom krugu "utemeljitelja i nasljednika" crkava Sv. Jurja i Sv. Ivana. Tako for-

muliran biskupov je zahtjev znakovit za predmet ove raščlambe najmanje u tri točke. On, prije svega, razlikovanjem "montaneja" (u jednini) i "isprava" (u množini) potvrđuje gornje razglabanje, u smislu i formalne razlike tih dvaju oblika pisanog dokumenta. K tomu, očekivanje da župnik raspolaže "montanejom i ispravama o utemeljiteljima i nasljednicima crkava", pokazuje kako je posjedovanje montaneja bilo uobičajena stvar, pri čemu odgovor što ga je dao župnik don Dobronja kako "montanej i isprave" postoje ali se nalaze kod "gospodara Dujma de Cege",²⁵ samo potvrđuje ovakvo zaključivanje. Konačno, biskupovo očekivanje kako bi i u montaneju mogao naći informacije o tomu tko su "utemeljitelji i nasljednici crkva" pokazuje kako su montaneji mogli osim popisa crkvenoga posjeda sadržavati i neke druge informacije.

Na čemu je biskup Kolumban temeljio takvo svoje očekivanje i kako su izgledali takvi montaneji koji se nisu ograničavali samo na *popis posjeda*, može se razvidno uočiti na primjeru tri dokumenta s kraja 12. stoljeća koji sadrže informacije o *utemeljiteljima*, *nasljednicima* i *posjedima* crkava Sv. Marte - Sv. Ivana od Bijaća, Sv. Marije od Špiljana i samostana Sv. Petra od Klobučca.²⁶ Osim što su bliski po vremenu nastanka, sva tri dokumenta pokazuju veliku sličnost i u vrlo specifičnim formalnim značajkama, što se prije svega odnosi na činjenicu da im nedostaju pojedini elementi koji inače osiguravaju dokumentu "javnu vjeru" (*fides publica*), odnosno tvore formalnu cjelinu isprave. O čemu je u stvari ovdje riječ najjasnije će se pokazati u usporednom prikazu diplomatske strukture sva tri dokumenta:

Sv. Marija	Sv. Petar	Sv. Marta - Sv. Ivan
1. invokacija	invokacija	invokacija
2. datum	datum	-
3. -	arenga	arenga
4. intitulacija	intitulacija	intitulacija
5. -	naracija	naracija
6. dispozicija	dispozicija	dispozicija (unutar nje datum)

Kako se iz gornjega jasno vidi niti jedan od ova tri dokumenta nema onih završnih formula (*clausulae finales*) za koje se inače u diplomaciji smatra kako "posebno štite učinak pravnog čina".²⁷ To se svakako mora dovesti u svezu s činjenicom da ovi montaneji zapravo nisu niti nastali s namjerom registriranja nekog određenog "pravnoga čina" koji bi bio relevantan za širu društvenu zajednicu. S time je, pak, u svezi svakako i činjenica da se od uobičajenih "sudionika isprave" (autor, destinatar i pisar)²⁸ u sva tri slučaja spominje samo prvi, to jest "autor" (u slučaju montaneja samostana Sv. Petra od Klobučca "autor" je, opat Petar, po svemu sudeći i pisar²⁹). Iz svega se ovoga, konačno, može s velikom mjerom sigurnosti zaključiti kako su situacije registrirane montanejima stvarno zadirale jedino u nutarnju administraciju same institucije, čak i kada je bilo riječi o postavljanju graničnika ako se radilo o nespornim posjedima (navedena formulacija *sine alicuius contradictionis obstaculo* iz montaneja Sv. Petra). Budući, pak, nije bilo općedruštvene relevantnosti dokument nije trebao

²⁵ M. BARADA, nav. dj., 148: *dompnus Dobrognna plebanus respondit ... montanum et licteras ipsorum non habebat, quia dominus Duymus de Cega habuit.*

²⁶ Montaneji crkve Sv. Marije od Špiljana i samostana Sv. Petra od Klobučca sastavljeni su 1189. i objavljeni u *Diplomatički zbornik 2*, 239-241, dok je montanej crkve Sv. Marte - Sv. Ivana, datiran godinom 1195., sačuvan tek u vrlo lošem prijepisu iz 17. stoljeća, koji je objavio i vjerodostojnost same isprave dokazao V. OMAŠIĆ, Prilog proučavanju triju srednjovjekovnih isprava s kaštelanskog područja, *Radovi Pedagoške akademije* (Split), 2/1977., 237-240.

²⁷ J. STIPIŠIĆ, *Pomoćne ...*, 152.

²⁸ Isto, 158.

²⁹ *Diplomatički zbornik 2*, 240: *Ego itaque Petrus ... omnes terras, quas monasterium sine alicuius contradictionis obstaculo possidet ... lapidum signa infigendo ab aliorum terris distinguere curauimus et scripto redigimus.* Vrijedi ovdje dometnuti kako opat Petar svoj dokument, unatoč svim formalnim nedostacima, sam naziva *presens briuilegium*, dočim se dokument o Sv. Marti - Sv. Ivanu naziva *presens memoriale*.

“javne vjere” pa samim time ni formalnih značajki isprave.

No, osim navedenih formalnih sličnosti, tri spomenuta montaneja, kako bi se moglo i očekivati, pokazuju veliki stupanj sličnosti i glede samoga sadržaja. U svima se, naime, susreće jedan vrlo važan izričaj vezan za crkve, odnosno samostan, a kojim se definira pravo i iskazuje samo postojanje određene društvene skupine. Riječ je o pojmu “utemeljitelji” (*fundatores*) kojim se definira skupina ljudi koja u odnosu prema crkvi, odnosno samostanu, očigledno uživa posebna prava i dužnosti.³⁰ Što su to i tko su “utemeljitelji” nemoguće je, međutim, odgovoriti bez osvrta na način na koji se u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj širilo kršćanstvo. Riječ je, zapravo, o tomu da se u samom pojmu “utemeljitelji” najizravnije zrcale posljedice prvotnoga pretežitog franačkog utjecaja u procesu kristijanizacije hrvatskog prostora u 9. stoljeću. S brojnim franačkim misionarima,³¹ naime, u hrvatske je krajeve stiglo, između ostalog, i shvaćanje vlasništva nad sakralnim objektima i njihovom imovinom, shvaćanje iskazano u modernom pojmu *Eigenkirche* (“privatna crkva”), a izraslom na barbarskim pravnim tradicijama i “seljačko-feudalnom načinu života” ranoga srednjeg vijeka.³² Na tom je “uvezenom” shvaćanju u hrvatskim krajevima izrasla tradicija crkava u vlasništvu pojedinih rodova ili bratstava, izgrađenih na zemlji u vlasništvu roda (bratstva), obdarenih zemljom roda (bratstva) i, kao posljedica toga, u njegovu vlasništvu. Između brojnih sličnih primjera takvih crkava za ovu će prigodu, kao ilustracija, dostajati izričaji iz isprave Stanče Lapčanina, iz 1183., u kojoj se između ostaloga veli: “štogod je bilo gdje zajedničko bratstva Lapčana kako od crkava tako i od ostalih posjeda, ti i tvoj nasljedni dio imaš i uvijek ćeš imati onaj dio koji ja imam” i to stoga što “kada smo s našim bratstvom počeli graditi crkvu u čast Sv. Ivana u Lapcu, ti Prediha (Stančov rođak kojega on ovom prigodom i formalno posvojio za brata - op. M.A.) u zajedničku stvar dao si koliko i ostali”.³³

Kao kolektivni vlasnik crkve i svega što joj je pripadalo, rod ili bratstvo su, uza sve ostalo, imali pravo odrediti njezina svećenika (obično je to bio jedan od članova zajednice) kojega je onda potvrđivao nadležni biskup. Tijekom vremena i kao posljedica reformnih pokreta koji su zahvatili ne samo crkvu već i cijelo društvo, vlasništvo se nad crkvama postupno transformiralo u “pravo patronata” (*ius patronatus*). Kao nasljednici nekadašnjih vlasnika i utemeljitelja pojedinih sakralnih objekata, patroni su razvijenoga srednjeg vijeka imali skućenija prava, ali su, ipak, između ostaloga zadržali pravo izbora župnika.

Toj, dakle, i takvoj društvenoj zajednici, utemeljiteljima, nasljednicima i župniku, odnosno opatu, rječju zajednici kojoj je pripadala skrb za kultno mjesto, bili su namijenjeni montaneji kakvi su oni upravo pretreseni Sv. Marije, Sv. Petra i Sv. Marte - Sv. Ivana. Oni su sadržavali najbitnije elemente tradicije pojedinoga sakralnog objekta, odnosno popis utemeljitelja i posjeda predanih crkvi (samostanu). Najjasnije se to i najeksplicitnije navodi u montaneju Sv. Marte-Sv. Ivana, gdje se veli: “mi stari i pravi utemeljitelji i novi obnovitelji ... dali smo napisati ovaj memoriale u čiji je sadržaj uneseno tko su stari utemeljitelji ovoga mjesta (sc. crkve) i kako se zovu, tko novi obnovitelji koji su poslije preuzeli

³⁰ U montaneju samostana Sv. Petra izričekom se navodi kako je opat pribavio “pristanak svih utemeljitelja, kako Hrvata tako i Latina” za postupak obilaska i utvrđivanja granica posjeda (*Diplomatički zbornik* 2, 240: *habito consilio omnium fundatorum eius monasterii tam Sclauorum quam Latinorum*). Poimence navedeni “utemeljitelji” javljaju se kao kolektivni “autor” montaneja Sv. Marije od Špiljana (*Diplomatički zbornik* 2, 239: *Nos quidem fundatores ecclesie sancte Marię*), dok se kao “autor” montaneja Sv. Marte - Sv. Ivana pojavljuju kako “stari i pravi utemeljitelji” tako i “novi obnovitelji” [OMAŠIĆ, Prilog ..., 239: *nos quidem antiqui et veteres (recto: veri - op. M.A.) fundatores et novi rebedificatores*], također poimence navedeni.

³¹ O franačkom udjelu u pokršćavanju i potom kristijanizaciji ranosrednjovjekovnog hrvatskoga društva usp. F. ŠIŠIĆ, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb, 1925., 308 i d., te N. BUDAK, *Prva stoljeća Hrvatske*, Zagreb, 1995., 90-91.

³² Za “privatne crkve” usp. *Velika povijest crkve* (izv. *Handbuch der Kirchengeschichte*), ur. Hubert JEDIN, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1971., 290 i d.; G. TELLENBACH, *Church, State and Christian Society at the Time of the Investiture Contest*, Basil Blackwell, Oxford MCMXLVIII, 70-79, 91-99, s popisom najvažnije starije literature.

³³ *Ubicumque aliquid comune est de parentela Lapčanorum tam de ecclesiis quam etiam de aliis possessionibus, tu et tua hereditas partem eandem habet et habere debet sicut ego semper. Nam quando edificare cepimus cum parentela nostra in Lapčo in honore sancti Johannis Baptiste ecclesiam, tu Predicha ad colectam partem dedisti sicut omnes* (*Diplomatički zbornik*, 2, 187 - istaknute formulacije M.A.).

i kojim se imenima oni zovu, koji biskup i u koje vrijeme ju je posvetio, koji su njezini posjedi i koji je njihov broj”.³⁴ No, kao dio neformalne dokumentacije namijenjene unutarnjoj upravi dobara i posjeda sakralnoga objekta, montaneji su, po svemu sudeći, bili podložni i naknadnim promjenama. O čemu se radi najrazvidnije pokazuje primjer “staroga” montaneja crkve Sv. Ivana u Sutivanu na Braču, o kojemu će kasnije biti više govora. Ovdje valja samo pripomenuti kako je tome starom montaneju u jednom trenutku, negdje prije ili tijekom 1266., dopisan tekst o darivanju nekih zemalja. Nadarbina je potjecala od jednoga od kasnijih nasljednika “utemeljitelja”, splitskoga patricija Dujma Kasarice, a zabilješka je o tomu u nazočnosti svjedoka bila samo dopisana već postojećem montaneju (*Hoc scriptum montaneo predictae ecclesie sancti Iohannis adiungeretur in presencia ...*).³⁵ Budući je ovaj pripis svojom rukom u montanej unio tadašnji splitski bilježnik, kanonik Luka, očigledno ni u njegovim očima takav postupak nije predstavljao nešto neobično niti je, pak, na bilo koji način “kvario” samu valjanost dokumenta. Iz cijeloga je postupka, k tomu, razvidno kako je montanej stajao kod samoga nasljednika “utemeljitelja”, čime se u punoj mjeri rasvjetljava i ranije citirana izjava kako je “gospodin Dujam Cega” kod sebe držao “montanej i isprave” crkava Sv. Jurja pod Ostrogom i Sv. Ivana od Birnja. Uostalom, kako se vidi već i iz gore predočene diplomatske strukture sačuvanih montaneja, ovakvi su dokumenti nerijetko sadržavali i informacije od važnosti za samu zajednicu, a koje su se izražavale u diplomatskoj formuli “naracije”. Takav je slučaj, primjerice, s montanejom Sv. Petra od Klobučca, u kojemu opat Petar u formi “naracije” iznosi kako je nedugo nakon što je ustoličen na toj funkciji dobio suglasnost “svih utemeljitelja” i organizirao ophodnju i označivanje granica nespornih posjeda samostana, koje je potom u “dispoziciji” i nabrojio. Iz toga, pak, jasno proizlazi kako su se, barem u ovo doba kada nastaje montanej, razgraničeni samostanski posjedi odreda nalazili još uvijek samo unutar granica zemlje koja je pripadala zajednici “utemeljitelja”, pa time cijeli postupak nije zadirao u prava drugih pripadnika šire društvene zajednice.

Utvrdivši, dakle, prethodnim izlaganjem kako su montaneji 12. stoljeća bili dokumenti s nepotpunom formom isprave koji su sadržavali stvarne popise posjeda, ali nerijetko i popise vlasnika odnosno patrona pojedinih crkava ili samostana te čak i najvažnije elemente tradicije takve društvene zajednice, čini se kako je sada u ovome novom svjetlu moguće nešto drukčije promotriti neke starije ali i sporne dokumente. Gornja su saznanja, naime, vrlo važna za razmatranje načina na koji je nastao spis danas poznat kao *Jura sancti Petri de Gomai*, odnosno kao “kartular samostana Sv. Petra u Selu” ili “supetarski kartular”.³⁶ Dosadašnja su istraživanja, prije svega ona paleografska, ukazala na nedvojbenu činjenicu da je rukopis u formi u kojoj je danas sačuvan, sastavljen iz dva osnovna dijela - rukopisa dviju ruku, nastaloga negdje početkom 12. stoljeća, koji završava na današnjem fol. 12', te kasnijih pripisa od različitih ruku, koji počinju na istom foliju prijepisom isprave iz 1177.³⁷ U sklopu diplomatske raščlambe

³⁴V. OMAŠIĆ, Prilog ..., 239: *nos quidem antiqui et veri fundatores et novi rebedificatores ... facimus scribi presens memoriale in cuius serie ponitur manifeste qui sunt eiusdem loci veteres fundatores et quibus nominibus nuncupentur, qui novi rebedificatores postea acceperunt et quibus vocabulis declarentur, quis episcopus et quo tempore consecravit, que sunt eius possessiones et quis eorum numerus.* Loše očuvani tekst, očigledno korumpiran kroz tko zna koliko prepisivanja, ponešto sam ispravio u odnosu na onaj koji donosi Omašić ne bi li za ovu prigodu bio jasniji.

³⁵ Tekst ovoga dodatka u J. STIPIŠIĆ, Oporuka priora Petra, *Zbornik Histojskog instituta JAZU 2/1959*, 174.

³⁶ Cijeli je rukopis, uz opširnu arheološku, historijsko-topografsku, paleografsku, diplomatsku i kronološku raščlambu Viktora Novaka, te onu lingvističku Petra Skoka, zajedno s faksimilima, publiciran u V. NOVAK - P. SKOK, *nav. dj.*

³⁷ Usp. NOVAK-SKOK, *nav. dj.*, 117-141.

³⁸ Isto, 145.

³⁹ Isto, 161.

⁴⁰ Isto, 160-161, 166.

⁴¹ Isto, 171-173, gdje je raščlanjeno pet sudbenih postupaka 11. stoljeća. Pri tomu Novak iznosi prepostavke ("Zacijelo se Petar Crni pred kraljem pozvao i na već poznatu *cartam conventionis*, koja je ranije bila učinjena pred knezom Jakovom", ili "Na to je kralj Zvonimir, uvjerivši se u istinitost svjedočenja, izdao *cartam confirmationis*") o postojanju pisanih dokumenata koje se samim tekstom nikako ne mogu potvrditi.

⁴² Samo da bi se izbjegla moguća zabuna oko ove tvrdnje vrijedi naznačiti kako je, prema rezultatima do kojih je došao E. FÜGEDI, Verba volant ... Oral Culture and Literacy Among the Medieval Hungarian Nobility, u: ISTI, *Bishops, Nobles and Burghers in Medieval Hungary* (ur. J. M. BAK), Variorum Reprints, London, 1986., 9, u Ugarskoj 14. i 15. stoljeću, unatoč razmjerno velikoj produkciji pisanih dokumenata (kraljevska kancelarija, kaptoli i samostani kao *loci credibiles*, gradski bilježnici te brojni *literati* koji su posao nalazili pri raznim društvenim institucijama itd. - ukupno oko 700 službenih pisara), "usmeno svjedočenje obično bilo odlučno kod određivanja statusa plemića, podrijetla i problema vlasništva" te, dakako s tim u svezi, "često je usmeno svjedočenje bilo najvažnije i u rješavanju sporova oko posjeda". U hrvatskim gradovima kakvi su bili Knin ili Skradin, u 13. pa čak i u 14. stoljeću, još uvijek se održavala služba "bukarija" kao svojevrsnog usmenog "javnog bilježnika" (usp. M. ANČIĆ, Knin u razvijenom i kasnom srednjem vijeku, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 38/1996., 83).

materijala što ga nudi "supetarski kartular", Viktor je Novak došao do zaključka kako "ovaj mali rukopis od samo dva kvaterniona ima potpuno sve one karakteristične osobine, koje se vezuju uz poznate srednjovjekovne kopijalne knjige, koje se u savremenoj diplomaciji od najvećeg dijela diplomatičara označavaju kao kartulari".³⁸ Sukladno, dakle, takvu tumačenju "kartular" je samostana Sv. Petra u Selu nastao tako što su u njega dva prepisivača, početkom 12. stoljeća ("cca. 1105."), unijeli ukupno 96 "izvoda" različitih isprava, pri čemu Novak pretpostavljene isprave klasificira kao *cartae* i *noticiae*. U daljem obrazlaganju izloženih zaključaka Novaku je najveći problem bio nedostatak završnih, koroborativnih, formula u *svim unescima*, uslijed čega njegovi "izvodi", odnosno zamišljene isprave, sve odreda, ostaju na neki način "visjeti u zraku", poput ranije analiziranih montaneja. Rješenje je, pak, toga prilično velikog problema Novak našao u posve nedokazivoj pretpostavci kako se sastavljač izvornoga oblika rukopisa "zadovoljio najsazetijim izvodom iz dispozitivnog i koroborativnog dijela dokumenata, spomenuvši svjedoke sklopljenog pravnog posla, zamjenjujući njima suštinski dio formule *corroborationis*".³⁹

S pogledom, međutim, na sve do sada ovdje izloženo rezultati se Novakovih raščlambi pokazuju u posve novome svjetlu, pri čemu valja, uz već uočeni problem nedostatka koroborativnih formula, posebice naglasiti još neke elemente koje je sam Novak uočio ali im nije posvetio dostatnu pozornost. Riječ je, naime, o tomu da cijeli "osnovni dio" rukopisa, onaj napisan dvjema rukama s početka 12. stoljeća, ima vrlo neobične značajke kroničarskoga sastavka pisanog u subjektivnoj formi, dok prvi unesak, tzv. "fundacionalna isprava", stvarno izgleda "kao uvod, i to po svome sastavu sasvim hronikalni, u čitav kartular". Uz to su svi "izvodi", odnosno cijeline koje je takvima definirao pisac dokumenta, povezani s uporabom latinskih veznika (*ibidem, insuper, post hec uero, postea, adhuc, denique* itd.) što jasno ističe, kako sam Novak zaključuje, "popisni značaj knjige".⁴⁰ Tomu svakako valja dodati vrlo važan zaključak, koji jasno proizlazi iz Novakove raščlambe nekoliko sudbenih postupaka u kojima je sudjelovao utemeljitelj samostana Petar Crni,⁴¹ kako je na hrvatskim sudovima 11. stoljeća težište dokaznoga postupka bilo na izjavama svjedoka,⁴² pa je stoga i sam Petar svoja prava dokazivao izjavama svjedoka a ne ispravama kojih, po svemu sudeći, nije ni imao. To, pak, vrlo precizno objašnjava zašto se niti u jednom od tih slučajeva ne spominju pisani dokumenti. Čak i sam oblik "kartularskih" unesaka u kojima su prepričani ti sudbeni postupci i pravorijek koji je iz njih slijedio jasno pokazuje kako te sudbene procedure *nisu rezultirale izdavanjem pisanih isprava*, jer da jesu one bi bile unesene u rukopis na isti način na koji su poslije, od 1177., prepisivane presude uobličene kao bilježničke isprave što su se odnosile na posjede samostana. S time, pak, na umu i nabrajanje svjedoka u svakome "izvodu" ne očituje se više kao nekakav "skraćeni izvod koroborativnih formula" stvarno nepostojećih isprava, već samo kao integralni dio informacije o svakoj pojedinoj zemljišnoj čestici.

Iz svega iznesenoga može se o načinu nastanka prvotnoga, osnovnog dijela kasnijeg kartulara, sada zaključiti sljedeće: riječ je, zapravo, o vrlo detaljnom montaneju, tek ponešto različitom od onih naprijed analiziranih, dakle o popisu posjeda koje je tijekom života stekao Petar Crni i potom ih predao crkvi, odnosno samostanu koji je sam utemeljio i u koji se potkraj života i povukao. Za razliku od spomenutih montaneja iz 12. stoljeća, ovaj samostana Sv. Petra u Selu bio je vrlo detaljan te je za svaku zemljišnu česticu bila navedena lokacija na kojoj se zemlja nalazila, prodavac od kojega je kupljena, isplaćena cijena i popis svjedoka pred kojima je posao obavljen, a u slučajevima kada su te zemlje postale kasnije predmetom sudbene parbe i sam njezin tijek s pravorijekom. Razlike u odnosu na montaneje rodovskih crkava 12. stoljeća posljedica su prije svega različite naravi zemljišnoga posjeda - dok su rodovskim crkvama bili doznačeni posjedi članova roda koje su oni i ranije držali, u slučaju Petra Crnog radilo se odreda o kupljenim zemljama, što se onda vjerno zrcali i u samome sadržaju dokumentacije o tim posjedima (*povijest stjecanja*), kao i u načinu na koji je ovaj stariji montanej komponiran sa svojim gotovo kroničarskom stilom izlaganja materije.

Način nastanka današnje forme dokumenta (izravni diktat ili nešto slično) doista nije posve jasan, no unatoč tomu čini se mogućim izvan svake razumne dvojbe zaključiti kako je montanej nastao na početku 12. stoljeća bio stvarno prva stepenica na putu od usmene do pisane predaje o povijesti crkve i kasnijega samostana, odnosno njegovih posjeda. Pri tomu se, međutim, ne može posve isključiti postojanje eventualnih privatnih zabilješki samoga utemeljitelja-kupca, Petra Crnoga, koje je on mogao praviti prigodom kupnje pojedinih posjeda što će ih kasnije predati crkvi i samostanu. Tko je, pak, tekst redigirao i u konačnoj mu formi dao već istaknutu narativnu notu, moguće je tek nagađati. Čini se, naime, da je određenu ulogu u tome poslu moguće pripisati stanovitom Dobri, sinu Dacijevu, koji i inače nije nepoznata osoba. Dobro je, tada još na položaju đakona splitske crkve, održavao vrlo tijesne veze s Petrom Crnim te je tako, između ostaloga, dopisao i završne stihove epitafa na Petrovu sarkofagu.⁴³ K tomu je u ranije vrijeme bio svjedokom prigodom procesa što ih je Petar Crni vodio pred "hercegom" (*Marianorum dux*) Jakovom, odnosno kraljem Slavcem, za neke zemlje, a u jednoj je prigodi svjedočio i kod kupovine neke zemlje od Dobrovita sina Dedomirovog.⁴⁴ Njegovu ulogu u sastavljanju montaneja dade se naslutiti iz činjenice da je u pojedinim unescima, pri kraju teksta što ga je ispisala Novakova "prva ruka", naznačio kako je te uneske sastavio po izjavama svjedoka (*Et ego Diti filius, diaconus Dabro, sicut audiui a prefatis testibus sic scripsi ... Et ego Dabrus diaconus, sicut audiui ex memoratis testibus, sic scripsi*).⁴⁵ Pri tomu nije nevažno primjetiti kako je unatoč činjenici da su unesci nastali prema izjavama svjedoka, a ne kao prijepis s nepostojeće karte/noticije ili kao diktat samoga Petra Crnog, u njima zadržana subjektivna forma izlaganja (*Ad hec emi terras ... Post hec uero emi ...*).

Već ovo daje naslutiti još ponešto o načinu na koji je nastao montanej samostana Sv. Petra. Riječ je o tomu da logičan slijed unesaka završava s onim koji Novak označuje brojem "70-a", koji

⁴³ Epitaf s Petrova sarkofaga posljednji je puta publiciran u V. DELONGA, *Latinski epigrafski spomenici u srednjovjekovnoj Hrvatskoj*, Split, 1997., 142-144, s iscrpnim pregledom literature i ranijih lekcija.

⁴⁴ V. NOVAK - P. SKOK, nav. dj., 165, 215 (nr. 5 i 6), 216 (nr. 8).

⁴⁵ Isto, 225 (nr. 82 i 85).

⁴⁶ Isto, 222 (nr. 70.-a): *Omnia ista que hic prelibata sunt uolumus in sempiternum ecclesiam habere. Nostris autem filiis ad regendum hec omnia comittimus, sed tali modo ut que ibi sunt oblata, regant, custodiant, conseruent, et ab omni perturbationis incursu defendant. Uz ovaj citat čini se opravdanim osvrnuti na način na koji Viktor Novak, pišući svoje uvodne studije kod objavljivanja montaneja, kartulara, tretira problem odnosa Petra Crnog i samostana što ga je utemeljio. Novak je, naime, vrlo precizno znao kako se ovdje radi o klasičnoj instituciji "privatne crkve" kakva je postojala na suvremenom zapadu te je, sukladno tomu, rabeći čak i izričaj *Eigenkirche* i njegovu slovensku inačicu *lastnička cerkva*, citirao postojeću njemačku i slovensku literaturu (V. NOVAK - P. SKOK, nav. dj., 155-156, bilj. 34 i 43). No, unatoč vlastitoga čvrstog i jasnog zaključka ("Prema svemu izloženom, sa crvenopravnog gledišta, supetarska zadužbina bila je tip posje-*

dovnih, vlasničkih i baštinskih crkava ..., to jest ustvari privatnog posjedovnog značenja" - Isto, 156), on u raspravljanje uvodi bizantsko "ktitorsko pravo" i uporno pokušava uspostaviti nepostojeće uzore i paralele s tom bizantskim ustanovom. Kako bi ideji o "duhovnoj nazočnosti Bizanta" dao formu ozbiljnosti, Novak u desetak navrata citira studiju S. Troickoga o ktitorskom pravu te čak Petra Crnog proglašuje "ktitorom", a naprijed citirane odredbe, primjerice, o pravima i dužnostima njegovih sinova spram samostana tumači tako kao da se u njima "ogleđa bizantska ustanova ktitorskih epitropa, a ne baš ktitora nasljednika" (Isto, 155 b. 36). Cijeli je ovaj detaljni prikaz Novakove "metodološke inovacije" (uporno naglašavanje bizantskih uzora uz istodobni zaključak kako se radi o tipično zapadnim institucijama karolinškoga podrijetla) dobar putokaz za dalje razglabavanje načina na koji je u hrvatsku historiografiju usađivana ideja o presudnom utjecaju Bizanta na prilike u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj. U tome kontekstu valja svakako naznačiti kako je istraživanje veze između historiografskog potenciranja povijesne uloge Bizanta i jugoslavenske ideologije vrijedno daljega povjesničarskoga truda, pri čemu bi trebalo uzeti u obzir sve mnogostruke veze službene ideologije i historiografije.

⁴⁷ Isto, 225 (nr. 88).

⁴⁸ Usp. I. OSTOJIC, nav. dj., 48-9 i 62-63, koji, međutim, arcidakona Dobru Dicijeva i arciprezbitra Dobru ne smatra istom osobom, dok Novak (V. NOVAK - P. SKOK, nav. dj., 165), čini se ispravnije, smatra kako je ipak riječ o jednoj te istoj osobi.

⁴⁹ V. NOVAK - P. SKOK, nav. dj., 161-163.

sadrži završne odredbe što ih je mogao diktirati sam utemeljitelj i prvotni vlasnik samostana. Tim odredbama Petar Crni, posve sukladno svemu što je ranije rečeno o "privatnim crkvama", ostavlja svojim sinovima brigu za samostan koji sada zajedno s ostalim očevim stvarima prelazi u njihovo nasljeđe te oni susljedno tomu trebaju upravljati njegovim dobrima, čuvati ih i braniti "od svake navale nereda".⁴⁶ Nakon toga slijede zapisi o darovima što su ih samostanu predali pojedinci koji nisu pripadali utemeljiteljovoj rodbinskoj zajednici (Novakovi brojevi 71-77), da bi se onda odjednom ponovno pojavili unesci koji govore o pribavljanju zemalja i radne snage iz vremena kada je Petar Crni bio živ, opet s naracijom u subjektivnoj formi. Ovakav slijed i organizacija teksta otvaraju mogućnost tumačenja po kojemu je prvih 70 unesaka (Novakova numeracija), upravo do uredbe koja govori o dužnostima i pravima nasljednika, nastalo još za života Petra Crnog, po njegovu diktatu. Potom je đakon Dobro, koji je sve to zapisivao (ne zaboravimo - njegov rukopis slijedi sve do osmog retka fol. 10' izvornoga rukopisa, odnosno do kraja uneska pod brojem 91 tiskanog izdanja) nastavio upisivati nadarbine koje nisu potjecale od samoga utemeljitelja. Ponovno vraćanje na Petrove akvizicije govorilo bi za to da su naknadno utvrđene još neke od akvizicija samoga utemeljitelja, vjerojatno temeljem nekih zapisa koje je on ostavio za sobom. Time bi se dalo objasniti i već navedeno ponavljanje jednog uneska (br. 32 i 80 Novakove numeracije) - prvotno je sam Petar Crni diktirao informacije o kupnji zemlje u Prosiku (br. 30), da bi kasnije đakon Dobro, ili netko od nasljednika, pronašao i zabilješku o toj kupnji te je po njoj sastavljen ponovljeni unesak (br. 80) s jednim imenom svjedoka više i drugim, niže navedenim, razlikama. Tomu su pridružene i informacije o kupnjama zemlje i radne snage koje su priskrbili svjedoci, a kojih se sam Petar Crni nije sjećao, kao i zapis o kupnji Nevade i njezine kćeri, čemu je svojedobno bio nazočan i sam đakon Dobro (*Post bec emi mulier Neuadi cum filia sua ... Ego Dabro diaconus scriptor sum et testis*).⁴⁷ Dodavši poslije ovoga još tri uneska, đakon je Dobro okončao svoj posao na izradi montaneja. Vjerojatno je u ovo doba sastavio i već spomenuti nastavak epitafa na Petrovu sarkofagu, a prekid rada na tekstu montaneja mogao bi se dovesti u svezu s njegovim napredovanjem u hijerarhiji splitske crkve, budući je nedje u ovo vrijeme Dobro postao arciprezbiterom, a nešto kasnije i arcidakonom splitskoga kaptola, s kojega će položaja nakon 1119. dosta dugo upravljati cijelom nadbiskupijom.⁴⁸ Posao na konačnom dovršetku montaneja, ako prihvatimo Novakove paleografske opaske, nastavio je drugi pisar dodavši još ukupno tri stranice teksta, pisane u posve istovetnom duhu s ostatkom teksta.

No, stajale stvari s postankom konačne redakcije montaneja kako mu drago, ovakav kakav je njegov izvorni tekst upravo izvanredno zrcali duh kulture koja počiva na usmenoj riječi i komunikaciji. Brojne pogreške i nedosljednosti u ortografiji kod istih imena i toponima u rukopisu istoga pisara, ili ponavljanje jednoga uneska na dva mjesta sa znatnim razlikama u formulaciji (*a Prasizo* naspram *ubi dicitur Prasiza*; *uxor* naspram *mulier*, *ab illorum* naspram *ex illorum*, jedan svjedok više),⁴⁹ nisu samo

dokaz da kao predložak doista nisu služile "isprave", već jasno pokazuju odsustvo osjećaja za red i ujednačenost koji će u kulturu pisane komunikacije unijeti tek tiskana riječ. S druge strane, međutim, izvanredna vrijednost što ju je ovakav pisani spomenik imao u društvu još uvijek nenaviklom na pisanu riječ jasno se zrcali u uloženom znatnom trudu kako bi konačni dokument *izgledao* dovoljno reprezentativno, a ne bio što točnije napisan. Taj, pak, i tako uređeni prvotni montanej s početka 12. stoljeća promijenio je svoju narav i postao pravi *kartular* tek kada je u njega prepisana već spominjana presuda iz 1177. a potom i druga iz 1180.

No, stari montanej samostana Sv. Petra u Selu nije najstariji takav dokument u Hrvatskoj. Skoro cijelo stoljeće stariji od njega postankom bi trebao biti vrlo slični dokument koji govori o izgradnji i najranijoj povijesti crkve Sv. Mihovila u Solinu. Taj dokument, sačuvan u prijepisu nepoznate provenijencije, ali zasigurno mnogo mladem od pretpostavljenoga izvornika, a koji su u arhivu splitske obitelji Cindro našli te potom i koristili prvo Dinko Zavorović u 16., a zatim i Ivan Lucić u 17. stoljeću, izazvao je među hrvatskim povjesničarima živu raspru i oštra sučeljavanja. Posljednji ga je, kao cjelinu i uz opširnu raspravu kojom pobija njegovu autentičnost, objavio Stjepan Gunjača,⁵⁰ oštro se suprotstavivši drukčijem mišljenju koje su nešto ranije obrazložili Lovre Katić i Stjepan Antoljak.⁵¹ U razglabanje o dokumentu oko kojega su se, dakako ne samo u ovo novije doba,⁵² ovako lomila koplja uopće se ne isplati ulaziti pod pretpostavkom da se radi o "fundacionalnim i ostalim ispravama" crkve Sv. Mihovila. No, promatra li se spis kao cjelina koja je nastajala tijekom razmjerno duga vremena, neminovno se i sama od sebe nameće usporedba sa "supetarskim kartularom", odnosno drugim montanejima, pa bi stvarnu raspravu valjalo usmjeriti u tome pravcu.

Prije no što ovako postavljenom usporedbom pokušam odgonetnuti što bi stvarno mogao biti sporni dokument valja se, međutim, osvrnuti na njegovu tradiciju. Pri tomu nije na odmet po tko zna koji puta ponoviti kako problematična tradicija i korupcija eventualnoga izvornog teksta brojnim prepisivanjima uvijek stvaraju velike probleme s dokumentima koji nisu sačuvani u izvorniku. U ovome su, pak, slučaju ti problemi izrazito veliki - dokument je u formi koja je danas poznata tek prijepis iz 17. stoljeća načinjen također s prijepisa sada već nepoznate starosti i nepoznate naravi. Ne zna se, naime, je li onaj prijepis što ga je kod splitskih Cindra našao Lucić bio autentični i ovjеровljeni prijepis učinjen rukom kakva javnoga bilježnika, ili je riječ o prijepisu koji je napravio neki ljubitelj starina iz 15. ili 16. stoljeća kojega je privukla neobičnost informacija sadržanih u dokumentu? Uz to se ne zna kako je doista izgledao eventualni izvornik - je li bio u formi svešćića, kao "supetarski kartular", ili se možda radilo o naknadno spojenim posebnim komadima pergamene, poput dokumenta sastavljenoga od sedam različitih komada pergamene međusobno zašivenih s gornje i donje strane kako bi se dobio veliki *rotulus*, a koji se danas čuva u Kaptolskom arhivu u Trogiru.⁵³ S takvim, dakle, nepoznicama glede provenijencije i tradicije dokumenta u formi u kojoj je do danas sačuvan može se, bez velikoga rizika od pogreške, pretpostaviti kako će njegov

⁵⁰ S. GUNJAČA, O "ispravama" Pinča i Plesa, u: ISTI, *Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji 2*, Zagreb, 1973.

⁵¹ L. KATIĆ, Fundacionalne i druge isprave Sv. Mihovila u Solinu, *Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku*, 3/1954.; S. ANTOLJAK, Da li su isprave Penča i sina mu Plesa obični falsifikati! *Miscellanea medioevalia Jugoslavica*, *Godišen zbornik na Filozofskiot fakultet na Univerzitetot vo Skopje* 20/1968.

⁵² Usp. S. ANTOLJAK, nav. dj., 169-174; S. GUNJAČA, nav. dj., 272-274, 281-289, za pregled ranijih mišljenja i rasprava.

⁵³ Kaptolski arhiv Trogira, nr. 192. Riječ je, zapravo, o sedam zasebnih pergamena s bilježničkim ispravama nastalim u razdoblju od 23 listopada 1446. do 26. studenoga 1453. kojima je registrirana izradba jednog velikog močnika u formi andela od srebra (*figura angeli sculpta cum suis allis appertis et cum uno scabello, que ymago sit longitudinis pedii unius cum dimidio, pro deferendo in manibus dicti angeli brachium beatissimi confessoris sancti Johannis Traguriensis*), izradenog novcem što ga je u svojoj oporuci u tu svrhu namjenio trogirski kanonik don Bertan Markov.

tekst u mnogim elementima biti znatno korumpiran (kronološka zbrka do koje dolazi pogreškama u prepisivanju brojeva, loše čitanje i razrješavanje kratica, "popravljanje" zastarjelih i nejasnih izraza itd.). Stoga u najmanju ruku čudi uporno Gunjačino nastojanje da mogućnost grešaka nastalih u prepisivanju svede na što manju mjeru i sva nejasna mjesta pripiše navodnom sastavljaču krivotvorine.⁵⁴

Unatoč, dakle, mnogim nejasnoćama i očiglednim pogreškama, o kojima bi vrijedilo raspravljati tek u okviru raščlambe teksta i pokušaja restituiranja njegova prvotnog oblika, valja ukazati na to kako i ovakav kakav je dokument po svojim formalnim značajkama posve odgovara već uočenom tipu montaneja ranosrednjovjekovnih vlasničkih, zapravo rodovskih crkava i samostana. Na njih potsjeća prije svega diplomatskim značajkama i strukturom (subjektivni način izlaganja, bogata naracija, potpuni nedostatak završnih formula koroboracije) kao i jasnom formom popisa posjeda.⁵⁵ Pri tomu odmah upada u oči da je cijeli tekst mnogo lošiji i siromašniji informacijama od onoga u "supetarskom kartularu" (montaneju), budući veći dio navoda o kupovinama nije praćen imenima svjedoka, a samo manji jest, no čini se kako bi se to moglo objasniti vremenskom razlikom od 70-ak godina između onih unesaka u kojima nedostaju svjedoci (potječu iz vremena oko godine 1000.) i onih u kojima su svjedoci navedeni (ovi potječu iz vremena oko godine 1073.).⁵⁶ Također bitnu razliku u odnosu na montanej samostana Sv. Petra čini to što se u montaneju Sv. Mihovila kao vlasnik crkve pojavljuje cijeli rod (*tribus*) koji je iz Bugarske izbjegao u Hrvatsku, a sve upućuje na to kako je i sam montanej zapravo bio namijenjen prije svega pripadnicima roda. S time su posve sukladni, kao prvo, isticanje obveze po kojoj nadalje pripadnici roda trebaju povećavati imovinu crkve, i kao drugo, objašnjenje kako je "ova crkva spomenik naše kuće i roda" i kako je samo i isključivo cijeli rod i nitko drugi njezin "vlasnik".⁵⁷

Osim, dakle, svih ovih vanjskih pokazatelja koji jasno svjedoče u prilog tomu da je čitav dokument, sačuvan zahvaljujući Luciću, prijepis stvarnoga montaneja crkve Sv. Mihovila *de Arena* u Solinu, postoje i vrlo jasni elementi u samome sadržaju, i to kako u onome njegovu narativnom tako i u dispozitivnome dijelu, koji takav zaključak osnažuju i podupiru. Naime, u *naraciji* prvoga dijela montaneja zabilježena je predaja o podrijetlu roda koji je crkvu podigao i kojemu je ona kasnije pripadala. Tu poglavar roda, stanoviti Pinčo, pripovijeda kako je cijeli njegov rod, koji je inače pripadao krugu carskih srodnika, u sklopu nutarnjih obračuna koji su uslijedili Samuilovu usponu na vlast, bio prisiljen 80-ih ili početkom 90-ih godina 10. stoljeća napustiti svoje sjedište u Trnovu i preko Srbije doći u Hrvatsku, gdje je izbjeglice veliku primio kralj Držislav.⁵⁸ Cijela se takva naracija posve uklapa u ono što se s drugih strana može razabrati o suvremenim odnosima na relaciji Hrvatsko kraljevstvo - Bugarsko carstvo - Bizant. Prije svega valja podsjetiti kako upravo u posljednje desetljeće 10. stoljeća velik dio povjesničara stavlja vojni sukob hrvatskoga kralja Držislava i bugarskoga cara Samuila, pri čemu je ovaj drugi, prema navodima iz *Ljetopisa Popa Dukljanina*, sa svo-

⁵⁴ S. GUNJAČA, nav. dj., 309 i d.

⁵⁵ Interesantno je ovde primijetiti kako se Gunjača nije upuštao u dublju raščlambu forme dokumenta, ali je ipak uspio dva puta (S. GUNJAČA, nav. dj., 297 i 321) pobrkati diplomatske formule datuma i intitulacije pa tvrdi kako se "navodi bugarski car Stefan (u tobožnjoj intitulaciji)" neshvaćajući da zapravo govori o formuli datuma. Da greška nije slučajna jasno se vidi kada dalje ustvrdi da izrazi *sacrilegus et profanus*, koji se odnose na bugarskoga cara navedenog u datumu, stoje "u tobožnjoj intitulaciji", pa nastavi kako "intitulacija ide sukladno s kronološkom oznakom" itd., očito neshvaćajući kako je ova titula tek *dio datuma*.

⁵⁶ Usp. tekst u S. GUNJAČA, nav. dj., 276-278.

⁵⁷ Isto, 275: *Et sic ordinavimus, ut quicumque postea fuerit de tribu nostra, ut aliquid dicitur largiatur ecclesiae substantiae, scilicet stabili ut agrum vel domum. Fecimus enim quod ecclesia ista sit memoriale domus ac familiae nostrae, ut deus exoretur jugiter pro nobis, et pro posteris nostris.*

⁵⁸ Isto, 275.

jom vojskom dospio sve do Zadra.⁵⁹ Sukob je, inače, bio tek dio širih političkih i vojnih gibanja i u konačnici posve sigurno rezultat diplomatskih napora i akcija bizantskoga cara Bazilija II., kojima je ovaj veliki car uspio osigurati saveznike i pomagače na zapadnim granicama Samuilova carstva. U tome je sklopu bizantski car, braneći se pred jednom od najtežih ugroza koje su do tada prijetile njegovu gospodstvu na Balkanu, na različite načine osigurao pomoć Srbije, Duklje⁶⁰ i očigledno Hrvatske. Dio takvih napora bile su zacijelo i političke koncesije hrvatskome vladaru, kojemu sada iz Bizanta dolazi priznanje kraljevske titule, o čemu, na temelju nepoznata vrela, govori splitski kroničar 13. stoljeća, Toma arcidakon.⁶¹ U takav široki okvir, uz očigledno neprijateljstvo hrvatskoga kralja spram Samuila, valja svakako uklopiti i dolazak Pinča, njegove braće i drugih srodnika, koje je, s bizantskoga motrišta valjalo čuvati jer bi se s vremenom možda mogli pojaviti i kao pretendenti na bugarski prijestol. Ostavši, međutim, trajno u Hrvatskoj, bugarske su se izbjeglice ovdje ukorijenile i konačno odlučile podići crkvu kao rodovski *memoriale*, za što su priskrbili privolu tadašnjega splitskoga nadbiskupa Martina, istoga onog kojega spominje i Toma arcidakon.⁶²

Osim u narativnom dijelu, elementi koji potvrđuju kronološku vjerodostojnost dokumenta u smislu sukladnosti navoda s prilikama koje vladaju u doba na koje se tekst odnosi, dadu se raspoznati i u onom dispozitivnom dijelu teksta gdje se govori o podizanju i uređenju same crkve. Tu se, naime, izrijekom određuje kako "zauvijek nitko neće biti posjednik ili skrbnik ove crkve i njezinih dobara osim naših potomaka i nasljednika rođenih po muškoj ili ženskoj liniji".⁶³ Ovdje uporabljeni izričaji *possessor* i *ordinator* kojima se definira pravo nad crkvom i njezinim posjedima doista spadaju, kako je već ranije rečeno, u 10. i 11. stoljeću, dok bi u kasnijem dobu, s obzirom na preobrazbu *vlasništva* nad sakralnim objektima u *patronat* zapravo bili anakronizam. Uz to svakako, poradi punoće ukupne slike, valja dodati kako i posveta crkve Sv. Mihovilu posve odgovara 10. stoljeću.⁶⁴

Ovakvoj, dakle, pisanoj svjedodžbi svoga čina utemeljenja i uređenja crkve Sv. Mihovila, Pinčo i njegovi srodnici su šest godina poslije na novom komadu pergamene⁶⁵ dodali pravi montanej, odnosno popis zemalja koje su bile kupljene kao nadarbina rodovskoj zakladi. Zapisi o pribavljanju zemalja, uz poziv na tradicije predaka i obvezu koju su nametnuli utemeljitelji,⁶⁶ nastavili su se unositi, ili točnije dodavati temeljnom tekstu na isti način kako je to uočeno na spomenutom primjeru montaneja bračke crkve Sv. Ivana. Konačno, u jednom trenutku prve polovice 13. stoljeća u već stari i opširni montanej dodana je, odnosno prepisana, i jedna prava isprava o kupnji zemlje.⁶⁷ Tim je činom i ovaj dokument stvarno promijenio svoju narav i, poput montaneja Sv. Petra, postao pravi "kartular".

Sve što je do ovoga trenutka rečeno o montanejima uopće, ali i o značajkama i mogućem načinu postanka vrlo određenog dokumenta, ovdje tek provizorno označenog kao montanej crkve Sv. Mihovila u Solinu, omogućuje izvođenje preciznijih zaključaka. Čini se, prije svega, da je vrlo teško zamisliti krivotvorenje jednog ovako slojevitog a *pravno bezvrijednog* spisa u 13. stoljeću, u vri-

⁵⁹ Samuilov pohod se u *Ljetopisu* opisuje ovako: *Pertransiuit imperator sic devastans tam maritimas quam et montanas regiones usque Jadram; postea per Bosnam et Rassam reversus est in locum suum* (V. MOŠIN, *Ljetopis Popa Dukljanina*, Zagreb, 1950., 80). Za datiranje Samuilova pohoda duboko u posljednje desetljeće 10. stoljeća usp. G. OSTROGORSKI, *Istorija Vizantije*, Beograd, 1962., 292-293.

⁶⁰ O opasnosti koju su Samuilova osvajanja značila za Bizant i rekaciji cara Bazilija II. usp., pored već citiranog djela Ostrogorskoga, i D. BOLENSKY, *Vizantijski Komonvelt* (izv. *The Byzantine Commonwealth*), Beograd, 1991., 160-162.

⁶¹ *Martinus archiepiscopus fuit anno domini nongentesimo septuagesimo tempore Theodosii imperatoris et Dirsci(s)clauī regis ... Ab isto Dirsciscla(u)o ceteri successores eius reges Dalmatie et Chroatie appellati sunt. Recipiebant enim regie dignitatis insignia ab imperatoribus Constantinopolitanis, et dicebantur eorum eparchi siue patritii* [F. RAČKI, *Thomas archidiaconus: Historia Salonitana*, (MSHSM Scriptores vol. III), Zagrabiae, 1894., 36-38]. Ovako je formulirani Tomin navod u historiografiji izazvao veliku raspravu o tomu na što je, zapravo, autor mislio. Prvi dio navoda s kronološkim nesporazumom oko cara Teodozija i kralja Držislava uvjerljivo je razjasnio R. KATIČIĆ, *Uz početke hrvatskih početaka*, Split, 1989., 111 i d. Prirediti, pak, makar samo i pregled različitih mišljenja o drugom dijelu navoda zahtijevalo bi ogroman prostor i cijelu zasebnu raspravu. Za ovu je prigodu stoga dovoljno samo još jednom naglasiti kako je Toma zacijelo raspolagao nekim vrelom iz kojega je crpio vijest o tomu kako su upravo od Držislavljeva vremena hrvatski vladari dobili neke političke koncesije iz Bizanta, što s druge strane korespondira s Bazilijevima nastojanjem da osigura podršku kod zapadnih susjeda Bugara.

⁶² Odbacujući montanej, koji poput drugih povjesničara proglašuje "ispravama", kao kasniju krivotvorinu, N. BUĐAK, nav. dj., 36, ipak zaključuje: "krivotvorene isprave Pinča i Plesa mogle bi u svojoj jezgri svjedočiti da je Hrvatska pružila utočište nekim bugarskim prognanicima, Samuilovim rodacima i protivnicima".

⁶³ *Fecimus ... ut nullus sit possessor seu ordinator ecclesiae hujusmodi eiusque bonorum nisi posteri sive heredes nostri ex*

jeme u koje se smješta njegov nastanak. Pri tomu bi zamišljeni krivotvoritelj, a to je prema Gunjači posljednja osoba koja se u dokumentu spominje, svećenik Grubac,⁶⁸ morala biti dobro upućena u prilike koje su vladale krajem 10. i u 11. stoljeću (formalne značajke montaneja; dolazak Bugara, Samuilovih protivnika, na dvor kralja Držislava; nadbiskup Martin i kralj Držislav; poznavanje pravnih običaja glede vlasništva nad crkvama kakvi su vladali u to doba; pojava svjedoka koji se i inače spominju 60-ih i 70-ih godina 11. st.⁶⁹), a istodobno se svjesno upuštati u krivotvorenje dokumenta koji se ne može uporabiti kao dokazno sredstvo na sudu. Valja se, naime, ovdje samo prisjetiti kako je, izjavom da "nije načinjen rukom javnoga bilježnika", obesnažen montanej samostana Sv. Benedikta na splitskome sudu 1286.! Ako bi se, međutim, pošlo od pretpostavke kako je krivotvorina nastala samo da bi Grubac uvjerio nadbiskupa kako Sv. Mihovil pripada njegovu rodu (takva bi se pretpostavka mogla temeljiti na ranije navedenom slučaju trogirskoga biskupa Kolumbana, koji se služio montanejima pri rasvjetljavanju patronatskih prava nad crkvama Sv. Ivana od Birnja i Sv. Jurja pod Ostrogom), valja svakako uzeti u obzir da je Grubac tom prigodom morao dokazati, dakako izjavama svjedoka kako je to i inače bio običaj,⁷⁰ svoju pripadnost upravo tome rodu!

Iz svega rečenoga na prethodnim stranicama, čini se, moguće je zaključiti kako je uklonjena svaka razumna dvojba glede vjerodostojnosti cjelovitoga dokumenta koji bi se sada mogao bez zazora označiti kao "montanej Sv. Mihovila u Solinu". Time je, zapravo, dokument tek na određeni način "otvoren" za stvarnu sadržajnu raščlambu i pokušaj rekonstrukcije teksta. Kroz taj bi ga postupak trebalo što je moguće više približiti izvornome obliku i istodobno sve nejasne navode usporediti s poznatim povijesnim činjenicama. S tako dobivenim rezultatima valja nadalje usporediti sve ranije *pretpostavke* i povjesničarske *konjektуре*. To bi, naime, morao biti postupak kojim bi se izbjeglo "daljnje 'inteligentno i logično razmišljanje' o materijalu" o kojemu govori Margetić.

Redu poznatih starih, ali i spornih, montaneja valja ovdje pridružiti i one već češće spominjane i citirane montaneje crkve Sv. Ivana Krstitelja *de Fonte* u Sutivanu na Braču, budući se upravo na njihovu primjeru zorno zrcali razvoj dokumentacije namijenjene nutarnjoj administraciji crkvenih posjeda. Pri tomu valja odmah istaknuti kako su, nažalost, ovi dokumenti poznati tek po kasnijim prijepisima ili čak samo posrednim navodima. Sve što se o tim montanejima danas zna potječe zapravo iz jedne neobične skupine dokumenata nastale 1711. za potrebe sudbenoga spora vođenog tada oko zemalja beneficija te crkve. Dokumente je uz opširne komentare tiskom objelodanio Marijan Horvat,⁷¹ po rukopisu koji mu je ustupio Miho Barada. Dio te građe naknadno je u starijim prijepisima iz 16. stoljeća pronašao Jakov Stipišić te je i on, uz svoj komentar, ponovno i točnije, odnosno u boljem prijepisu, prenio tekstove koje je pronašao.⁷² Oba su autora, i Horvat i Stipišić, u svojim komentarima pošli od pogrešne temeljne pretpostavke da se tekstovi odnose na splitsku crkvu, ili još preciznije katedralnu krstionicu Sv. Ivana Evandelite *de Fonte*, da bi tek Nada Klaić ispravno upozorila kako se doista radi o crkvi Sv.

linea marium sive feminarum procreatarum semper perpetualiter (S. GUNJAČA, nav. dj., 275).

⁶⁴ Usp. Ž. RAPANIĆ, Prilog proučavanju kontinuiteta naseljenosti u salonitanskom ageru u ranom srednjem vijeku, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 74/1980., 193.

⁶⁵ Iza sankcije zapisa o utemeljenju crkve "Lucius je kasnije ... tekstove rastavio crtom i drukčijom tintom" (S. GUNJAČA, nav. dj., 275), u čemu je zacijelo slijedio ranijeg prepisivača. Takvo se razdvajanje može tumačiti ponajprije kao znak da je na tome mjestu počinjala nova fizička cjelina izvornoga dokumenta.

⁶⁶ Godine 1173. svećenik Petar, pozivajući se na činjenicu *cum essem possessor ecclesie s. Michaelis in Sabulo quia pertinebat ad me iure predecessorum meorum et ex ordinatione maiorum nostrorum*, daje crkvi kupljenu zemlju; godine 1176. Ivan, Gaudinov otac, daje zemlju crkvi *pro institutione maiorum nostrorum* (S. GUNJAČA, nav. dj., 279).

⁶⁷ Isto, 279-280.

⁶⁸ Isto 324.

⁶⁹ O pojavi poznatih svjedoka usp. Isto, 304, 318-319.

⁷⁰ Usp. ovdje bilj. 38.

⁷¹ M. HORVAT, nav. dj., 122-129.

⁷² J. STIPIŠIĆ, nav. dj., 174-176.

Ivana Krstitelja *de Fonte* na Braču.⁷³ No, dok su Horvat i Stipišić, iako pripisane pogrešnom crkvenom objektu, dokumente držali autentičnima, Nada ih je Klaić, uz ispravnu atribuciju, držala za krivotvorine napravljene u 15. stoljeću.

Prije no što raspravimo koje je od ovih oprečnih mišljenja uvjerljivije, a time i ispravnije, valja ipak pokušati jasno razabrati što to i kakve dokumente donose u svojim izdanjima Horvat i Stipišić. U Horvatu izdanju prepisani su sljedeći dokumenti:

1. montanej beneficija crkve Sv. Ivana Krstitelja *de Fonte* u Sutivanu na Braču (naslovljen kao: *Montaneum S. Ioannis de Fonte*), sastavljen 1576. (čini se ne cjelovit);

2. tekst o darivanju određenih zemalja crkvi Sv. Ivana, dopisan starome montaneju iste crkve najkasnije 1266. (bez naslova);

3. dokument kojim su registrirani oporučni legati stanovita ga priora Petra, među kojima i oni koji se odnose na crkvu Sv. Ivana Krstitelja, s dodatkom koji sadrži informaciju o blagdanu posvete crkve i opis dvije zemljišne čestice u okolici Splita (naslovljen kao: *Priiilegium S. Ioannis de Fonte*); prvi dokument ima nepotpuni datum, bez oznake godine, dok se kasnije pripisani opis poziva na već postojeći montanej;

4. presuda bračkoga rektora Mihovila Krankovića iz 1445.;

5. presuda pomirbenih sudaca, splitskoga kancelara Ivana Smokovića i Bračanina Ante Simunića.

Uz to se u ovim dokumentima spominje i prvotni montanej crkve, i to na dva različita načina. Dok se, naime, u pripisu iz vremena prije 1266. koji je dopisan samom montaneju, kao i u dodatku dokumentu s oporučnim legatima, oba iz 13. stoljeća, govori samo o montaneju crkve (*montaneo predictae ecclesie sancti Iohannis* odnosno *in montaneo ecclesie*), dotle se u onom mnogo kasnijem i novom montaneju sastavljenom 1576. govori o "vrlo starom montaneju" (*uti apparet ... in quodam montaneo antiquissimo*). Očigledno je u 13. stoljeću izvorni i prvotni montanej crkve bio tek običan dokument, dočim je u drugoj polovici 16. stoljeća to doista bio već vrlo star i u najmanju ruku neuobičajen komad pergamene. No, navod iz 1576. dragocjen je još i po tomu što jasno daje do znanja kako je tadašnji beneficij crkve Sv. Ivana Krstitelja bio u to vrijeme a i poslije, vlasništvo splitskoga kaptola koji ga je davao na uživanje pojedinim od svojih kanonika. Uz to je Kaptol raspolagao i izvornikom dokumenta nazvanog *Priiilegium* kao i izvornikom prvoga montaneja. No, negdje tijekom 16. stoljeća napravljen je i prijepis ovih dokumenata, najvjerojatnije za potrebe nutarnje administracije samoga beneficija, da bi i taj prijepis bio ostavljen, uz ostale dokumente koji su pripadali beneficiju, u svežnju koji je do danas tek djelomično sačuvan pod nazivom *Simplex beneficium s. Iohannis de Fonte*. Uslijed raznih selidbi kaptolskoga arhiva i njegovih spisa nestali su u međuvremenu i izvornik oporuke-privilegija i prvotni montanej, tako da su 1711. kopije pravljenе upravo po prijepisu iz 16. stoljeća.⁷⁴ Upravo je taj prijepis našao Jakov Stipišić kasnije u Arhivu splitskoga kaptola i po njemu objavio bolji i precizniji tekst dokumenata (ovdje označenih brojevima 2 i 3) od onoga u Horvatu izdanju.⁷⁵ Cijelo ovo razlaganje daje sada za pravo zaključiti:

⁷³ N. KLAIĆ, Problem najstarije ..., 70-71.

⁷⁴ Za dokumente ovdje označene brojevima 2 i 3, u prijepisu iz 1711. navodi se kako su *Exemplum assumptum ex Autentico* (M. HORVAT, nav. dj., 123 i 124).

⁷⁵ J. STIPIŠIĆ, nav. dj., 173, veli kako je prijepis našao u "arhivu splitskog sjemenišnog arhiva", a to je današnji Kaptolski arhiv u Splitu. Uz transkripciju, na istome je mjestu Stipišić objavio i reprodukciju teksta. Iz nedostatka naznake podrijetla, odnosno "naziva" dokumenta-pripisa prvotnom montaneju (iznad oporuke-privilegija precizno je naznačeno *Priiilegium sancti Iohannis de Fonte*), može se s dosta vjerojatnoće zaključiti da prijepis 16. stoljeća nije kompletno sačuvan, odnosno kako je vjerojatno postojao najmanje još jedan list na kojemu je bio prepisan stari, prvotni montanej. Pri tomu valja upozoriti kako je pripis iz vremena oko 1266. gotovo sigurno bio posljednji unesak u tekst starog montaneja, odnosno da je to bio sam kraj teksta ispisanog na staroj pergameni. Iz toga slijedi kako su raspored i redosljed prepisivanja u 16. stoljeću izgledali ovako: na prvi je list prepisan izvorni montanej - njegov kraj (pripis o daru Dujma Kasarice) prepisan je na drugi list - potom je ispod teksta pripisa, uz naslov *Priiilegium* ..., prepisana oporuka -privilegij priora Petra.

1. Oporuka priora Petra smatrala se i tretirana je, zapravo, kao "fundacionalna isprava" crkve Sv. Ivana Krstitelja *de Fonte* u Sutivanu na Braču; nepoznata ruka 13. stoljeća, čini se oko 1275.,⁷⁶ dopisala je tome dokumentu obavi jest o blagdanu posvete crkve i dvjema zemljama koje je su pripadale crkvenom posjedu u okolici Splita.

2. Posjedi koji su pripadali crkvi Sv. Ivana Krstitelja na Braču bili su, zacijelo još u 12. stoljeću, popisani u posebni montanej; nešto prije ili upravo 1266., spremajući se za odlazak s ovoga svijeta, splitski patricij Dujam Kasarica, nasljednik nekadašnjega "utemeljitelja" odnosno patron iste crkve, dodao je njezinim posjedima još neke zemlje na Braču i uredio da taj čin splitski notar kanonik Luka, zabilježi tekstem dopisanim u stari montanej.

Ostavljajući ovdje na trenutak po strani pitanje oblika i autentičnosti oporuke-privilegija, budući ovdje nije riječ o raščlambi takve vrsti dokumenata, valja se osvrnuti na dokument kojim je registrirana volja Dujma Kasarice. Naime, u svojoj je raščlambi N. Klaić osporila i njegovu autentičnost, temeljeći svoje zaključke kako na samoj formi dokumenta tako i usporedbi sa sačuvanom oporukom istoga Dujma Kasarice.⁷⁷ Ukratko, njezina se argumentacija svodi na to da "usporedba jedne i druge darovnice ... isključuje istovremeno Dujmovo darivanje zemalja na Braču bilo kome drugom osim samostanu Sv. Stjepana u Splitu" pri čemu se prema autorici u obje isprave nabrajaju "iste zemlje". K tomu, "ni formalno tobožnja Dujmova darovnica crkvi Sv. Ivana nije ispravna" jer joj "nedostaju osnovni oblici isprave: ona je slobodan narativni tekst o Dujmovom darivanju".

Glede utemeljenosti argumenta o "istim zemljama" valja pogledati usporedni popis zemalja i toponima u pripisu montaneju Sv. Ivana i Dujmovoju oporuci tamo gdje se oni na neki način poklapaju:

⁷⁶ J. STIPIŠIĆ, nav. dj., 176, ukazuje na činjenicu da se u tekstu ispod oporuke - privilegija spominje *terra Catarine Raubaldi*, a da se "Raubaldus ... 1275. uzgredno spominje, ali kao već umrla osoba".

⁷⁷ N. KLAIĆ, Problem najstarije ..., 72-73. Oporuku je, pak, Dujma Kasarice po prijepisu s konca 17. stoljeća objavio M. VRSALOVIĆ, Prinos iz bračkih starina, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 50/1928.-1929., (Split, 1932.), 279-281.

Pripis montaneju Sv. Ivana⁷⁸

terram unam *apud* magnam
maceriam de Chilmaço;
terram unam que uocatur Doleç
supra uineam ipsius Duimi *que*
est prope ecclesiam sancti Helie
a parte boree;
terram unam in Vrelouiça;
terram unam ad Lasen dol sub
uia que vadit ad aquam que dic-
itur Muraiçiça ex parte meridiei;
due terre ad aquam Muraiçiçe,
unam ex uno latere alteram ex
altero;
terram unam *Sa Telsti Bregb* sub
Pociuallo sub uia comunis ex
parte boree;

Oporuka Dujma Kasarice⁷⁹

terra una *post* magna maceria

vinea prope sanctum Eliam sub
via comunis;
terra una in Vresovniza;
terra una ad Lazen dol;

terra una ad Murvize;

terra una *post* *Tusti breg* sub
Spilla;

Iz prva dva primjera, kao i iz onoga posljednjeg, posve je razvidno kako se radilo o *različitim komadima zemlje na istim lokalitetima*, pri čemu se u drugom primjeru čak i izrijeком spominje "vinograd pokraj crkve Sv. Ilije" koji je u trenutku darivanja crkvi Sv. Ivana u Dujmovom posjedu, a koji će oporukom biti predan splitskom samostanu Sv. Stjepana. Iz ovoga onda nedvojbeno slijedi kako se i u ostalim navedenim primjerima radi o istoj stvari. Zapravo, jedino što se kao nedvojbeno može zaključiti iz usporedbe dvaju isprava jeste to da je Dujam Kasarica imao doista veliki posjed na Braču! S druge strane, isto je tako na primjeru "vinograda pokraj crkve Sv. Ilije" očigledno kako je darivanje posjeda Sv. Ivanu *prethodilo* sastavljanju oporuke. Iz toga, pak, onda jasno proizlazi kako je oporučna odredba o tomu da sve Dujmove zemlje na Braču imaju pripasti samostanu Sv. Stjepana posve normalna i bez korelacije s darovima crkvi nad kojom je uživao patronatsko pravo.

Glede prigovora formi "Dujmove darovnice", a nakon svega što je ovdje rečeno o montanejima i posebice usporedbe s montanejom Sv. Mihovila u Solinu, jasno je da se uopće ne može niti očekivati da je montaneju bila pripisana (a u samome se dokumentu izrijeком navodi kako se radi o pripisu) formalna darovnica. Dapače, Dujmov prinos posjedima crkve kojoj je bio "patron" registriran je na vrlo sličan način onome na koji su se prinosi crkve Sv. Mihovila registrirali u njezinu montaneju. U svim, pak, slučajevima kada je montanejima bio doista dopisivani kakav formalni dokument radilo se, kako je iz prethodnog razlaganja više no jasno, o *presudama* ili *kupoprodajnim ugovorima* za zemlje koje su predavane crkvenoj zakladi. U slučaju Dujma Kasarice i njegova dara crkvi Sv. Ivana očigledno je bila riječ tek o dijelovima vrlo velikog posjeda koji je njegov rod držao na Braču te stoga o naravi prava na te zemlje nije vrijedilo ni trošiti riječi.

Uza sve to valja, međutim, istaknuti još neke činjenice koje osvjetljaju povijesni kontekst u koji valja smjestiti dokumente o crkvi Sv. Ivana *de Fonte*, i daju naslutiti mogućnost novoga pogleda na spornu oporuku priora Petra, koja se kasnije počela nazivati "privilegijem". Pri tomu nije bez značenja još jednom naglasiti, pa ponešto i proširiti ono na što je u svezi s Dujmom Kasaricom upozorio već J. Stipičić.⁸⁰ Radi se o dobro poznatoj povijesnoj osobi, čovjeku koji je pripadao najužem, sudačkom krugu, stvarnoj vladajućoj i upravljačkoj eliti Splita sredine 13. stoljeća.⁸¹ Položaj i podrijetlo Dujma Kasarice i barem jednog dijela te vladajuće splitske elite postaju jasniji pozivom na činjenicu da su Dujmovi preci bili "pravi utemeljitelji i patroni" crkve Sv. Ivana (*antiqui et predecessores Duimi Cassarii fundatores semper extiterint et ueri patrones*), odnosno da su vukli podrijetlo od priora Petra, čija se oporuka smatrala "privilegijem" ("fundacionalnom ispravom") te crkve a on sam očigledno "utemeljiteljem". To bi, pak, značilo da je postojao kontinuitet izvanrednoga društvenog položaja dijela vladajuće gradske elite od doba "priorata" (10./11. stoljeća) do doba kada se ustaljuje vladavina "sudaca". No, valja odmah upozoriti na još jednu činjenicu koju otkrivaju dokumenti o Dujmu Kasarici, a koja na stanoviti način ograničava doseg upravo izvedenoga zaključka kao što upozorava na važnost koju

⁷⁸ J. STIPIŠIĆ, nav. dj., 174.

⁷⁹ M. VRSALLOVIĆ, nav. dj., 279.

⁸⁰ J. STIPIŠIĆ, nav. dj., 176.

u razglabanju društvene dinamike valja dati demografskim čimbenicima. Prema sadržaju njegove oporuke jasno se razabire kako je s njime praktično i izumirala splitska loza ovoga roda. Dujam, naime, nije imao nasljednika u samome Splitu budući je iza sebe ostavio samo ženu i sestru. No, rod je Kasarica ipak preživio u Trogiru, a sam Dujam spominje svoje nećake ili možda unuke, sinove Marinove, koji žive u tome gradu i uživaju visoki ugled.⁸²

Konačno, iako nije poseban predmet raščlambe u ovoj prigodi, valja na ovome mjestu dodati još koju riječ o načinu i argumentima kojima je svojedobno N. Klaić branila svoju tezu da je oporuka priora Petra krivotvorina 15. stoljeća. Pozornost, naime, izaziva postupak raščlambe dispozitivnoga dijela dokumenta u kojemu autorica veli: "Petar tobože zaklinje svećenika Ivana i tribuna Formina da dobro podijele imovinu koju ostavlja ženi i djeci".⁸³ Odnosi se to na stavak oporuke u kojemu stoji: "Zaklinjem vas Bogom živim i istinitim da sve ovdje (sc. u dokumentu - op. M.A.) zapisano vašom skrbi dobro razredite" (*Coniuro uos per deum uiuum et uerum, ut omnia ista, que hic scripta sunt, per manus uestras bene dispensetis*)⁸⁴). Budući se u tekstu oporuke stvarno govori o mnogim legatima (oslobađanje serva *de familia*; postupak oslobađanja Petrove naložnice koja je bila i serva ali je s njim imala i kćer; predaja posjeda u okolici Splita bračkoj crkvi Sv. Ivana; dalja skrb za tu istu crkvu i postupak u slučaju izumiranja roda, itd.), čine se navedene riječi N. Klaić posve neprijemjenima, osim ako značenje stavka nije namjerno iskrivljeno i parodirano kako bi se opravdalo ono "tobože". Nadalje veli N. Klaić kako se u oporuci "upozorava - ne zna se koga - da šalju u bračku crkvicu Sv. Ivana 'slugu božjeg', pa bi se iz tog podatka moralo zaključiti da je prior Petar bio osnivač crkvice ili bar njezin patron".⁸⁵ Nije uopće jasno zašto bi činjenica da je prior Petar bio "utemeljitelj" mogla služiti kao dokaz za krivotvorenje dokumenta. Stvar je, čini se, prilično jasna - prema sadržaju oporuke zemlju oko crkve "dokle se pijetao može čuti", pa samim time i objekt koji je na njoj već postojao, kupio je Petrov otac od stanovitoga Marina Pasare, te je već iz toga jasno kako u trenutku te kupnje crkva nije bila u kulturnoj funkciji.⁸⁶ Toj ju je funkciji, ukoliko se povjeruje navodima oporuke, morao privedi upravo prior Petar, čime je postao "utemeljitelj"/*fundator*, zapravo vlasnik crkve u smislu koji iskazuje pojam *Eigenkirche* o kojemu je naprijed već bilo riječi. U takvu je kontekstu skrb oko toga da se u crkvu šalje "sluga božiji" posve naravna, a na nju su upozoreni kako izvršitelji oporuke tako i nasljednici. No, u kakvu je misaonom kontekstu N. Klaić branila svoju ideju o krivotvorenju oporuke možda se najbolje vidi iz njezina razglabanja povezanosti oporuke priora Petra i splitskoga sarkofaga osobe istoga položaja i imena. Naime, autorica povezuje natpis na sarkofagu priora Petra i oporuku priora Petra činjenicom da oba spomenika *nemaju datuma* te iz toga izvodi zaključak: "sastavljač se tobožnje oporuke služi natpisom na sarkofagu priora Petra koji nije datiran, pa ni on ne zna, datirati svoj sastav već samo unosi podatak o mjesecu i danu".⁸⁷ No, stvar stoji ipak nešto drukčije. Valja ovdje, po autoričinu shvaćanju, zamisliti krivotvoritelja s prilično zagonetnim načinom

⁸¹ O značenju i položaju društvene skupine iz koje su se regrutirali općinski "suci" oko sredine 13. stoljeća i kasnije usp. M. ANČIĆ, Ser Ciprijan Zaninov. Rod i karijera jednog splitskog patricija druge polovice 14. stoljeća, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 39/1997., 40-51.

⁸² *Suis vero nepotibus de Trangurio filijs Marini* ostavlja Dujam zemlju u Dilatu (M. VRSALOVIĆ, nav. dj., 280). Za Martina, Valentina i Dešu Kasaricu usp. M. BARADA, *Trogirski spomenici I*, Zagreb, 1948., prema registru.

⁸³ N. KLAIĆ, nav. dj., 69.

⁸⁴ J. STIPIŠIĆ, nav. dj., 175.

⁸⁵ N. KLAIĆ, nav. dj., 69.

⁸⁶ Arheološki je posve pouzdano potvrđeno kako je crkvica Sv. Ivana u Sutivanu na Braču kasnoantičkoga podrijetla, no do danas nije arheološki posve jasan njezin kasniji život. Usp.

⁸⁷ N. KLAIĆ, nav. dj., 71.

razmišljanja - tko bi to, naime, bio u stanju smisliti "podatak o mjesecu i danu" (kad kaže podatak, misli li možda autorica da je riječ o stvarnom danu kada je "tobožnja oporuka" nastala u 15. stoljeću), ali "ne zna datirati svoj sastav"?!

Zaključujući, dakle, raspravu o skupu dokumenata povezanih s crkvom Sv. Ivana Krstitelja *de Fonte* u Sutivanu na Braču, valja svakako istaknuti kako ne postoji niti jedan element koji bi izazvao realnu sumnju u autentičnost dva najstarija dokumenta iz te skupine - oporuke priora Petra (koja će se kasnije nazivati "privilegijem" same crkve), i pripisa montaneju crkve iz druge polovice 13. stoljeća kojim je registrirano darivanje zemalja Dujma Kasarice crkvi nad kojom je uživao patronatsko pravo. Dokumenti su, doduše, sačuvani u relativno mladem prijepisu (iz 16. stoljeća) što je zacijelo razlogom stanovitom broju pogreški i iskrivljavanja do kojih posve prirodno dolazi kada se prepisuju dokumenti stari više od tri stotine godina. No, podrobnija raščlamba teksta i povijesnog konteksta može dovesti do mnogo pouzdanijeg čitanja obaju dokumenata, dok bi za dokazivanje pretpostavljenoga krivotvorenja valjalo priskrbiti mnogo više argumenata od jednostavnog i učestalog ponavljanja pridjeva "tobožnji" i priloga "tobože", kako je to svojedobno radila N. Klaić.

* * *

Razglablanje započeto na tragu opravdane primjedbe Luje Margetića glede potrebe ponovne detaljne raščlambe vrela ranosrednjovjekovne hrvatske povijesti, dalo je, čini se, zanimljive rezultate. Utvrđeno je da srednjovjekovni dokumenti bilježe pojavu specifične vrste dokumenta, u to vrijeme nazivanog "montanej" (*montanum, montaneum*), a koji je zapravo predstavljao popis posjeda određene crkvene ustanove, institucije ili pojedinačne crkve-samostana. Pokazalo se kako su postojale najmanje dvije podvrste montaneja:

1. čisti popisi bez ikakvih elemenata isprave, nastali za administrativne i upravne potrebe uglavnom crkvenih institucija (biskupije, kaptoli i sl.);

2. složeniji popisi, pravljeni uglavnom za "vlasničke crkve", kako one pojedinaca tako i one u vlasništvu rodovskih organizacija, koji su imali bogatu naraciju kroničarskoga tipa i pojedine elemente isprave, ali nikada "završne formule" (*clausulae finales*), potrebne kako bi dokument dobio javnu vjeru.

Takvim formalnim značajkama montaneji su se zapravo uklapali u onu vrst dokumenata koji su nastajali *pro foro interno*, namjenjenih administrativnim i upravnim potrebama, odnosno čuvanju rodovskih tradicija i jačanju kohezivnih elemenata tih oblika društvene organizacije. Stoga su i bili ograničene uporabne vrijednosti u smislu dokazivanja nečijega posjedovnog prava te su služili eventualno samo kao pomoćno dokazno sredstvo na suvremenim sudovima.

Temeljem tih rezultata kao izvorni montaneji 10. i 11. stoljeća prepoznati su rukopis *Jura sancti Petri de Gumai*, odnosno "Supetarski kartular", te do sada sporni dokument koji se odnosi na utemeljenje i posjede crkve Sv. Mihovila u Solinu (*de Arena* ili *de Sabulo*). Oba dokumenta imaju jasno izražene značajke tipične za montaneje "vlasničkih" crkava ili samostana - subjektivnu

formu izlaganja, bogatu naraciju s elementima kroničarskog duha, oblik popisa posjeda s više ili manje opširnim informacijama o svakoj zemlji koja je pripadala crkvi ili samostanu. Već samom svojom formom i jedan i drugi dokument nisu bili pogodni za krivotvorenje, jer se uz njihovu pomoć nije moglo ostvariti bilo kakvo sporno pravo. Uz to je razmotren i skup dokumenata povezanih s crkvom Sv. Ivana *de Fonte* na Braču, među kojima su bila i dva montaneja - jedan vjerojatno iz 12. i drugi sastavljen 1576. Razmatrajući okolnosti nastanka starijega od ova dva montaneja rečene crkve uočeno je kako on stoji u uskoj svezi s nedatiranom oporukom splitskog priora Petra, koju su nasljednici utemeljitelja srednjovjekovne crkve držali "privilegijem" ("fundacijskom ispravom") Takvi, pak, postignuti rezultati "otvaraju" rečene dokumente za uporabu povjesničarima na posve novi način.

Mediaeval Montanea

Analyses begun in response to the justified criticisms of Luje Margetić concerning the necessity for more detailed reclassification of the material sources for early mediaeval Croatian history have seemingly resulted in valuable information. It has been confirmed that mediaeval documents refer to a specific type of document in that period called *montaneum* (*montanum*), which in fact represented a list of the property of given ecclesiastic foundations, institutions, or individual churches and/or monasteries. It has been shown that at least two sub-types of *montanea* existed:

a) a simple list without any elements of a document, created for the administrative needs of primarily ecclesiastic institutions (dioceses, chapter houses, etc.);

b) more complicated lists, primarily composed for the "landowner churches", whether individually or for those in the ownership of a feudal family organization, which had a rich narrative form of a chronicle type and individual elements of true documents, but never the "final formulae" (*clausulae finales*), necessary so that the document could receive public notification.

With such formal characteristics, *montanea* in fact correspond to a type of document created *pro foro interno*, intended for administrative and governing purposes, or for preserving the clan tradition and the strengthening of the cohesive elements of these forms of social organization. For this reason their validity was limited in terms of proving someone's rights of inheritance, and they could serve only secondarily as evidence in the courts of that period.

On the basis of these results, the following texts have been recognized as original *montanea* of the 10th and 11th centuries: the manuscript of *Jura sancti Petri de Gumai*, otherwise known as the *Cartulary of Supetar*, and the list of possessions of the Church of St Michael in Solin (*de Arena* or *de Sabulo*). Both documents have clearly distinguished characteristics typical for the *montanea* of "owners" of churches or monasteries — a subjective form of expression, a rich narration with elements borrowed from the chronicle style, a form of listing estates with more or less extensive information about each piece of land that belonged to the church or monastery. Its very form meant that neither type of document was suitable for forgery, as no legal case, as has already been mentioned, could be won on the basis of such evidence.

Another group of documents discussed is related to the church of St John de Fonte on the Island of Brač, including two *montanea* — one probably from the 12th century, and the other from 1576. Considering the conditions bearing on the creation of the earlier of these two *montanea* of the cited church, it is noted that this is closely related to an undated will of the Split prior Peter, which the heirs of the founders of the mediaeval church considered a "*privilegia*" ("founding document"). Such achieved results "open" the above documents for the use of historians in an entirely new manner.